

A magyar irodalom válsága.

Engedjék meg, hogy egy felejthetetlen képet idézzek fel önök előtt, amely mélyen vésődött emlékezetembe:

A véres októberi napok után az orosz forradalom legyőzve hevert a cár lábai előtt. De az elnémult ország nem mondott le a reményről, hanem várva bizakodott. Akárhányszor gázolt is végig kozákpátkó a fiatal vetésen, a letiport földeken újból kalász fakadt. Mert nagy dolgok emlékei nagy dolgokat jövendöltek és a lelkek mélyén ott virrasztott az áhítat.

De íme különös nyugtalanság fogta el a kedélyeket. A legjobbak félreálltak és mögöttük lassan rogyni kezdett a tábor. Az ellenforradalom megmérgezte az elalélt ország álmait. A költők tekintete befelé fordult és nem követte többé a nagyszerű harc esélyeit. Mielőtt a kakas harmadikat kukorékolt az apostolok megfordultak és elárulták az árva országot. Leonid Andrejef, a büszke oszlop megdőlt, a vallás és a szerelem miszticizmusának hódolt meg múzsája. A távoli nyugat eddig lekicsinyelt néző közönsége megszólalt és Oroszország lebilincselve figyelt dalaira. Wedekind, Huysmans, Schnitzler és Altenberg művei elárasztották az országot. Gorkij „Anyja”-t a forradalom utolsó kemény és igaz alkotását, mintha valami elrejtette volna a tekintetek elől, míg Arcybasef „Szanyin”-ja mint szivárványszínű felhő kavargott a levegőben. A belső meghasonlás jelei mindig kirívóbbak lettek. A kivégzések száma havonként százakra nőtt, Pétervárott pedig idegzsongítóan izléses színházban, végnélkül zsúfolt ház előtt adták Maeterlinck „Kék madará”-t, tiszta esztéziis lángján főtt varázsitalt mérve a százféle kékben áztatott színpadról ...

És ekkor történt, hogy megszólalt az ország lelkiismerete. Megszólallak azok, akik még emlékeztek a közelmúltakra, akikben még élt a nehéz évtizedeknek és a ragyogó napoknak az értelme. A lelkiismeretek feltámadását ünnepelte Pétervár. Nyilvános vitákban szálltak harcba a legkiválóbb kritikusok az ellenforradalom irodalma ellen az ország igazi életének és belső szabadságának érdekében a pozitív célok szabad és átfogó világnézete mellett. És örökre emlékeztetésekké lesznek a megtért Mereszkofszky írásai, amelyekben, mint egykor Zola, vádlóként lépett fel egy önmagáról megfeledkezett nemzet perében; szavai, amelyekben a megcsaltak fájdalma villámlott, elsöpörték az álomképeket, amelynek lidércfényét követte a szerencsétlen ország.

A magyar valóság nem üti meg az orosz forradalom hőskori méreteit és mégis, a példa fáj, mert magunkra ismerünk benne. De mielőtt hasonlatra fordítanék a távoli Oroszország eseményeit, ki kell egészítenünk a képet. Az „új irodalom” – ahogy elnevezték – ott is kezdetben egybeforrott az újítók küzdelmével. A társadalom realiztikus leírása rácafolt az abszolutizmus öndicsőítő elméleteire és a szerelem világi uralma, amelyet a nyugati irodalom szolgált, a teológiát alapjaiban fenyegette. Éppen ezért tette a forradalom az új irány ügyét a magáévá. De mindez csupán megtévesztő látszat volt, amelyet a reakció csakhamar hasznára fordított. Míg a magyar kormány elég rövidlátó volt a „Szanyin”-t elkobozni, addig Oroszországban százezernyi példányban szabadon terjesztették azt és a „felszabadult irodalom” jelszava által megtévesztve, mohón szívta magába az ifjúság annak társadalomellenes szellemét, amely minden ortodox teológiánál jobban szolgálta a kedélyek megzavarását és az egyének elszigetelését.

Az orosz impresszionisztikus líra is termelt Ady Endréket. De a tehetségtelen és hangos sereg, amely nyomukban indult, – többen mint valaha pengettek egyidőben lantot –, ott sem a művészet forrásaiból táplálkozott, hanem abból a politikai hiedelemből merítette népszerűségét, hogy ami új és nehezen érthető, ami formailag merész és tartalmilag különös, az egyúttal bátor és dicséretes is. Ez az irodalom is elhárította magáról a pozitív világnézet felelősségét, az elvont művészet kiváltságaira hivatkozva, pedig – és lényegét ebben ismerjük fel – a művészet odaadó szolgálata alól felszabadítva magát, hatásának feltételeit éppen ezen közéleti áramlatok ügyes kihasználásában kereste.

Ott is azt várták az új írótól, hogy bele fognak világítani a társadalom és az emberi lélek útvesztőibe és kijelölik a küzdők számára a helyes utat. De a költők ellenzöt vontak szellemük fénye elé, mert csupán saját énjüket akarták annak világánál jobban meglátni. És míg így maguk mindig tündöklőbbek lettek, a nagy sötétben egyedül tévelygett a tömeg. Későn vették észre, akik a haladás országútját rótták, hogy kiket előőrskül és felderítőkül követtek, lelkük mélyén idegenek tőlük, akár az ellenség.

Ennek a poézisnek a természetrajzát hovatovább mindnyájan ismerjük: ez a művészet nem hisz Istenben, de nem hisz az emberben sem. Mozgalmaival szemben elfogulatlan, mert közönyös irántuk. Az életet és a művészetet egyaránt rokonainak mondja, de egyikkel szemben mindig a másikra hivatkozik. A Múzsák szertartásairól hiányzik, mert az emberiség ügyei távol tartják, de a társadalom harcaitól elvonul a Múzsáktól nyert titkos küldetést színlelve. Az erőszak jelenetei előtt szemet huny, mert széphez szokva, nem bírja a durvaság látványát. A fórum zaja nem ér el az elvonult költőig, aki legszemélyesebb gondolatait is a piac zsvivájába kiáltja bele. Ez az irodalom arisztokratikus, mint a ponyva hősei és a plebshez intézi szavát. Az új csupán vonzó élmény számára, amely a fejlődés és haladás gondolataitól idegen. A régi formákat nyűgnek érzi, hogy új formákkal avult tartalmakat

kendőzzön. Ereje abban van, hogy bírálatot nem tűr. Ha mű és közönség között nézeteltérés támad, biztosan a közönség a hibás. Az élmény és az egyéniesség a fontos, e fölött pedig csak a szerző mondhat ítéletet. Ő pedig megbocsát magának, mert az egyetlen, aki őt megértette. Sebhetlen, mert a legrosszabb vers is önműködő védőszerkezettel van ellátva: ami zavaros, az a jövő társadalom akkordja, ami füleinknek üresen hangzik, az megelőzte a világ fejlődését. És nem modern ember, aki nem lelkesedik az új utakon járó költőért. . .

De ne értessünk félre. Az igazi művészet nemes függetlenségben él és láthatatlan szálak fűzik azt az emberiség szívveréséhez. Befolyásától nem féltjük a haladást, mert minden valódi művészet az emberi kultúrát gazdagítja. De ama másik, tömeges és zajos irodalmi jelenség hatása és sikere éppen abban a reakcionárius befolyásban merül ki, amely mindjobban tért foglalva, százféle alakot cserélve, az agitációt megbénítja és a felvilágosítás munkája elé láthatatlan akadályokat gördít. Ennek a hatása az, hogy az ifjúságban nincsenek többé üreslelkűek és tunyák, csupán ízlésesek vannak már és szemlélődők. Ennek köszönhetjük, hogy a kanászok és a jogászok mellett az esztéták nagy száma válik országunk nevezetességévé. Amazok önző közönyösségét ezeknek olcsó cinizmusa teszi ismét életképessé, kik elég vakmerőek ahhoz, hogy magukat a haladás zászlótartóinak nevezzék. És nekünk tehetetlenül kell túrnunk, mint pöffeszkednek az általunk tört utakon a kishitű homályosság és a gőgös öntetszelgés, a melankólia és a népgyűlölet szellemei. . .

Mondjanak bennünket képrombolóknak, de a ledöntött bálványokat nem engedjük a művészet leple alatt felépíteni. És ha az ellenség fa-lóba rejtőzve fenyegeti sáncainkat, nem fog bennünket megtéveszteni Sinon rímes beszéde.

Pólányi Károly.

Mi teszi a tudományt oly hatalmassá?¹

A tudománytól azt várjuk, hogy *kivétel nélkül minden dolgot, ami életünkre, sorsunkra befolyással van, uralma alá hajtson*. Természetesen nem oly értelemben, mint ahogy egy keleti zsarnok uralkodik, ki kénye-kedve szerint cselekszik, hanem úgy, hogy mindennek helyes irányt szabjon. Olyanféleképpen, amint azt a régiek vallásos hite – persze mindig hiába – valami jóindulatú istenségtől várta. Igen nagy bizakodás ez a tudomány iránt, amely végre is „csak” emberek munkája. De hiszen már láttuk, hogy minden egyéb is, ami életünkben jó és nemes, szintén emberi alkotás és csakis emberi alkotás s ennek elgondolása legalább is hajlandóvá tesz annak elfogadására, hogy a dolgok ilyen alakulása lehetséges.

¹ E cikk Oslwald „Monistische Sonntagspredigten” című könyvének egy fejezete. A benne előforduló utalások az előbbi fejezetekre vonatkoznak.

Hogy sok esetben tényleg így alakulnak, azt eddig is számos tapasztalat mutatja. Valamikor egy-egy országpusztító járvány a lakosság nagy részét kiirtotta, a megmaradtakat pedig ijesztő elvadultság állapotába vetette vissza. Ma a tudomány e nagy járványokat úgyszólván teljesen megfékezte. Tudjuk legtöbbször, hogy milyen tényezőktől függ fellépésük s mivel e tényezők befolyásolása is módunkban van, képesek vagyunk a jövő eseményeit a mi javunk szerint irányítani. Valamikor a járványokat, az „ég büntetéseként”, megadással fogadták, ma tudjuk róluk, hogy kicsiny élőlények okozzák s terjesztik őket s megfelelő rendszabályokkal elejét is tudjuk venni ez élősdiek terjedésének. E bámulatraméltó sikerek nagyranővesztették az emberiség műveit részének bizalmát a tudomány iránt s megteremtették azt a meggyőződést, hogy az emberiség ellenségeinek a megfékezését csak a céltudatos tudományos munkától várhatjuk. A szifilisz épp napjainkban adott erre példát s bizton remélhetjük, hogy belátható időn belül a másik nagy népbetegségre: a tuberkulózisra is rá kerül a sor.

S míg egyrészt elhárítja bajainkat és veszélyeinket, másrészt az emberiség régi és új *kívánságai* és törekvései is általa teljeseznek be. Íme, napjainkban valóra vált a régi álom: a repülés ősi vágya! S ha ma még kevés ember élvezheti is közvetlenül a harmadik dimenzió meghódítását, semmi kétségünk sincs aziránt, hogy csak idő és munka kérdése, hogy a levegő birodalma mikor lesz az egész emberiség számára hozzáférhető. S ez a bizodalunk ismét nem valami misztikus hiten alapszik; nem valami isteni beavatkozásra várunk, mely tüzes szekéren emel az égbe, hanem ismét csak a tudományban bízunk, ettől várjuk a tökéletesítést, e probléma teljes megoldását.

Ha e nagy eredményeket elgondoljuk, önkéntelenül is kérdeznünk kell, hogy mi teszi képessé a tudományt feladatai megoldására. A feleletet nagyjában összeállíthatjuk az előbbi fejezetekben foglalt egyes megjegyzésekből, de azért érdemesnek látszik, a kérdéssel itt összefoglalóan, egész terjedelmében foglalkozni.

A tudomány az emberiség rendezett tudása, a tudás nevét pedig igazán csak a *jövőre* vonatkozó ismeretek érdemlik meg. A múltakra vonatkozó ismereteknek közvetlenül semmi hasznát nem vehetjük, hiszen életünk még változtatható része mindig a jövőben folyik le. Hogyan jutunk azonban a jövőre vonatkozó ismeretekhez?

A felelet elég egyszerű. A tudomány nagyszámú *természeti törvényt* gyűjtött össze. A természeti törvények a jelenségek kölcsönös összefüggésére vonatkozó ismeretek. Ha tudjuk, hogy valahányszor *A* jelenséget észleljük, nemsokára egy másik *B* jelenség következik, ennek kettős haszna van. Ha ugyanis *A* a mi beavatkozásunk nélkül lép fel, előre meg tudjuk mondani, hogy *B* jönni fog s a magunk viselkedését – *B*-nek a mi életünkre való jelentősége szerint – úgy irányíthatjuk, hogy a várt esemény ránk nézve a lehető leghasznosabb, vagy a legkevésbé káros legyen; ha pedig módunkban áll *A* fellépését befolyásolni, előidézük, ha *B* ránk nézve hasznos, vagy elkerüljük, ha *B* káros.

Így adódik a tudomány kétféle hatásmódja: segítségével egyrészt a *magunk viselkedését* tudjuk a jövőnek megfelelően irányítani, másrészt képesek vagyunk a *jövőt* a magunk érdeke szerint alakítani.

A tudománynak e kétféle használata nem kizárólagos kiváltsága az embernek. A jövő előrelátásának s a megfelelő viselkedésnek valamelyes képessége minden élőlényben megvan s hogy valamely élőlényt milyen fejlettnak tekintünk, azt éppen e képességnek kisebb vagy nagyobb foka szerint állapíthatjuk meg: minél szélesebb körű s változatosabb az előrelátása, annál magasabbrendűnek, annál fejlettebbnek kell tekintenünk. Bizonyos állatoknál a tudománynak még azt a magasabb formáját is megtaláljuk, amely abban áll, hogy a jövőt a magunk szükségletei szerint alakítjuk. Így például egyes darázs-fajok minden egyes petéjük mellé nemrég leolt rovar helyeznek, hogy a kibúvó lárva a neki szükséges táplálékot megtalálja. Az ily előre való gondoskodás rendszerint az új individuumok megtartására irányul, tehát ott fejlődik ki, ahol a faj fennmaradásáról van szó. Ezzel analóg jelenséget még a növényeknél is találunk: a tápláló anyagoknak a magvak körül, gumókban stb. való felhalmozásában hasonló tendencia nyilvánul meg.

A jövőre irányuló cselekvéseknek e primitív formáit természetesen óriási különbségek választják el a tudománytól, mely *tudatos* tevékenységet tételez fel. De azért szükséges volt egész világosan utalni arra a szoros összefüggésre, amely a tudomány s ez alapvető ösztönszerű jelenségek között fennáll, amelyeken úgyszólván az összes élőlények megmaradása nyugszik, mert ez érzékíti legjobban a tudománynak az emberiségre való vitális jelentőségét. A különbség ugyanis abban áll, hogy alacsonyabb rendű élőlények a jövőnek csak csekély részét tudják megfelelően alakítani. Dacára ugyanis a meglévő biztosító berendezéseknek, számtalan pete s csira tönkre megy, mivel azok csak a leggyakoribb veszélyek elhárítására s elegendő táplálék felhalmozására vannak irányítva, míg a ritkább ártalmakkal szemben teljesen védtelenek a peték, csirák s a fiatal individuumok. Minél inkább áll ez valamely fajra nézve, annál inkább találkozunk a peték és magvak óriási tömegének termelésével, mert ha még e gyarló biztosíték sem volna, az illető faj hamarosan kihalna. Az emberiség ezzel szemben a tudomány segítségével a ritkább és szokatlanabb eseményekre is felkészül s így az emberiség egészének és az egyeseknek léte sokkal biztosabb alapokon nyugszik. Emlékezzünk csak a nagy népbetegségek már említett példájára. Állatok és növények között is vannak ilyen járványok, védekezni azonban nem tudnak ellenük s ha időnként fellépnek, akadálytalanul pusztítják őket, mint valamikor az embereket.

A természeti törvények tehát nem egyebek, mint olyan ismeretek, melyek különböző jelenségek közti térbeli s időbeli összefüggésekre vonatkoznak. Az élmények világa kezdetben az egész emberiség számára – s a gyerekek és a vademberek még ma is

így vannak vele – egy nagy *káosz*, amelyben az események kaleidoszkóp módjára váltakoznak, anélkül, hogy a közöttük levő összefüggések felismertetnének. Azután bizonyos gyakran visszatérő eseményekhez az *ismertség érzete* kapcsolódik s ezek a káosz többi részétől elkülönítetnek. Az események sodrából kiváló ilyen egyes ismeretek gyorsan szaporodnak; ezt a folyamatot a legáltalánosabb értelemben *fogalomképződésnek* nevezzük. Nincs helyünk itt e fundamentális folyamat alapfeltételeit közelebbről elemezni; meg kell elégednünk azzal az utalással, hogy a további elemzés e jelenség mélyén az *emlékezést* találná, ama folyamatot, amelyet Ewald Hering az összes élőlények alapvető tulajdonságának ismert fel.

Azok az élmények mármost, amelyekkel ismételten találkozunk, rendszerint *több* részből állanak, melyeket nem észlelünk külön-külön, de azután a közelebbi megismerésnél elkülönítődnek. S mikor itt tartunk, akkor, ha valamely két részből álló folyamat csak megkezdődik, a második részt már várjuk s előre meg is tudjuk mondani. íme a legegyszerűbb *ősformája a jóslásnak*, kezdete minden tudománynak. A következő fokozat az, hogy egyrészt az élmény komplexumokat alkotó egyes részek ismerete az újabb és újabb észleletek által mindig pontosabb és változatosabb lesz, másrészt, hogy a kezdetben egészen különállónak tartott élmények egyugyanazon élménykomplexumhoz tartozóknak ismertetnek fel. Ez a tudomány fejlődésének az útja. Egy-egy élménykomplexum egyes részei között fennálló összefüggést némelyek „kauzális” viszonyoknak (okozati összefüggésnek) nevezik, mások zavarónak tartják az elnevezést, a mi szempontunkból a szó itt nem lényeges, csupán az a megállapítás fontos, hogy *ha egy komplexumként felismert élményhalmaz egy részét észleltük, a másik részét várjuk*.

Az egyes elszigetelt élmények és élményrészek összefoglalásának bonyolult munkája bizony nem mindig helyes eredményű. Hiszen az emlékezés és a megszokás fundamentális tényei önkéntelenül arra vezetnek, hogy új eseményeknél általában hajlandók vagyunk az összefüggéseket olyanoknak látni, amilyeneket már ismert élményeinknél megszoktunk. Egy igen alapvető s éppen ezért közelebbi taglalásra érdemes példája ennek a következő: Az első dolog, aminek viszonyait pontosabban megismerjük, az *ember*. Anyját, dajkáját minden gyermek hamarabb ismeri meg részleteiben, mint környezetének bármely más tárgyát. Ez az oka annak, hogy egy gyermek sem kerülheti el azt a tévedést, hogy minden más dolgot, amivel lassanként megismerkedik, valami amaz első komplexumhoz hasonló dolognak ne tartson s minden más fogalmat, amit alkot, ne amaz első, legfontosabb és leggyakoribb fogalom analógiájára alkosson meg. így érthető, hogy a kis gyermek szemében jó darabig minden dolog *élőlény*, mint az anyja. Nem mintha az életet minden dologba belefantaziálná, hanem azért, mert még egyáltalában nem alkotta meg az olyan dolgok fogalmát, amelyek nem bírnak az élőlények tulajdonságaival. Csak az újra meg újra visszatérő tapasztalás küszöböli ki a kultúremberre gyermekeinél amaz első előítéletet; az egészen primitív

embereknél azonban sohasem küszöbölődik ki teljesen, mivel még nem tudják felismerni, hogy ez a felfogás célszerűtlen, tehát helytelen. Ahoz a kevés előrelátáshoz, amelylyel az ember kezdetben dolgozik, így is eljutnak s csak életük tartalmának fokozódó bonyolultsága kényszeríti őket antropomorfizáló előítéletük egy-egy darabjának elhagyására. Ez a folyamat azonban igen lassú. Hogy a személyes isten képzete még a kultúremberiségben is él, a gondolkodás fejlődésének oly fokán, ahol amaz ősi tévedés már legnagyobbbrészt kiküszöbölődött, ez mutatja, hogy a kezdetleges fogalomképzés egy-egy terméke az öröklés és a hagyomány ereje által konzerválódva, mily makacsul befészkelődhetik az emberiség gondolkodásába. Az meg éppenséggel természetes, hogy az ilyen maradványok nagyrészt erre a térre szorultak, ahol ismereteinknek a tapasztalás által való tökéletesbülése a legnagyobb nehézségekbe ütközik.

Ha így megismertük, hogyan jönnek létre a tudományos eredmények, akkor a tudomány csodálatos produktumai nem csodák többé. A tudomány sohasem tesz mást, mint azt, hogy a történetis zűrzavarában elszigetelten felmerülő egyes jelenségeket egy nagyobb jelenség részeiként ismeri fel, amelyek mindig azonos módon ismétlődnek s ezért az egyik rész észleléséből a másik rész bekövetkezése előre megmondható. Az egyszer megállapított „jövendölésnek” a felmerülő újabb esetekre való minden egyes alkalmazása megannyi próbaköve annak, hogy valóban fennáll-e az állított összefüggés. Az első kísérlet egy-egy összefüggés megállapítására sohasem mutatkozott minden tekintetben helyesnek, vagyis olyanoknak, amely kivétel nélkül minden esetben kifogástalan jóslásokat tesz lehetővé; s a tudomány fejlődésében szakadatlan sorozatát találjuk a hibás jóslások folytán szükségessé vált átalakításoknak és változtatásoknak. De az ilyen átalakításoknál egyszersmind az is kitűnt, hogy az első formában mindig volt valami *helyes mag*, amelyről egyrészt csak a véletlenül hozzákerült függelékeket kellett eltávolítani, másrészt egyéb új összefüggéseket kellett hozzáilleszteni, melyeket addig nem vettek észre. E sohasem szünetelő és véget nem érő tökéletesítő munka által válnak a tudomány jóslásai mindig pontosabbakká, megbízhatóbbakká.

Az elmondottakból önként adódik egy nagy kérdés: vajjon az összes dolgok, az összes jelenségek oly összefüggésben állanak-e egymással, hogy – bizonyos más jelenségek alapján – adott esetben bármelyikük bekövetkezését meg lehet jóslani?

A tapasztalás se *igennel*, se *nemmel* nem döntheti el ezt a kérdést. *Igent* nem mondhat, mert hiszen az összes dolgok még nem voltak élményeink s nem is lehetnek soha, mert mindig újabb és újabb élmények állnak előttünk. S épp oly kevéssé felelhet a tapasztalás *nemmel*. Ugyanis ezernyi esetben kitűnt már, hogy ott, ahol sokáig hiába kerestek összefüggéseket, későbbi szerencsésebb vagy élesebb elméjű kutatók megtalálták azokat. Hogy tehát valamely tudományos problémát ma még nem tudunk megoldani, egyáltalában nem bizonyíték amellet, hogy sohasem fogjuk tudni.

Ellenkezőleg, bizonyos valószínűség sokkal inkább amellet szól, hogy van valami *nagy általános összefüggés* az összes dolgok között, ami körülbelül olyanfélének gondolható, amilyen viszony egy háló fonalai, vagy a nép egészét alkotó egyesek között áll fenn. Egyes dolgok igen közeli viszonyban állanak egymással s az ezekre vonatkozó összefüggéseket a tudomány ma már meglehetősen tökéletesen feltárta. Más dolgok távolabb állanak egymástól, ismét mások oly távol, hogy a fonalakat, amelyek egyiktől a másikhoz vezetnek, már nem tudjuk követni. De amint végre is egy-egy országban minden egyes egyén valamiféle tekintetben hatással van vagy hatással lehet minden egyes másakra, ha mindjárt talán csak érzelmeinek oly pillanatnyi befolyásolása alakjában, amilyent egy újsághír olvasása vagy egy futólagos vasúti találkozás kelt – éppen úgy örvendhetünk ama gondolat helyességének és szépségének, hogy még egy falevél sem eshet a földre anélkül, hogy hatása, ha csak rendkívül kis mértékben is, ne terjedne szét az egész mindenségbe.

Bátran élhetünk tehát abban a reményben, hogy egyszer majd mindazon dolgokra nézve, melyek életünkkel közelebbi vonatkozásban állanak, fogunk találni olyan összefüggéseket, amelyek által szükségleteinknek megfelelően irányíthatjuk őket. Ha elgondoljuk, hogy a mai értelemben vett tudomány alig néhány évszázados, akkor azt kell mondanunk, hogy még a legkalandosabb fantázia sem adhat teljes képet arról, hogy további évszázadok múlva milyen eredményeket fog elérni a tudomány.

A vallásoknak az emberiség boldog korát a múltba helyező, tehát alapjában véve pesszimiztikus felfogásával szemben az előbbi értekezések egyikében egészen más utón, az emberiség fejlődésének átgondolása útján jutottunk el a tudományos világnézet alapvető optimizmusához. S íme, ez az *elméleti optimizmusunk* mily gyönyörű harmóniában találkozik a tudomány módszerének elemzéséből levezetett *gyakorlati optimizmussal*, mely tiszta emberi örömben mindig gazdagabb jövő reális képét tárja elénk.

Wilhelm Ostwald.

A katolikus autonómia.

I

A klerikális álláspont – a mi álláspontunk.

Ha egészen pozitív kormánynyilatkozat nem is jelezte volna a katolikus autonómiáról szóló törvényjavaslat elkészültét és mihamarabb a parlament elé való terjesztését, akkor is kétségtelen volna, hogy nemsokára egészen aktuálissá lesz ez a kérdés s kétségtelen az is, hogy a szekularizációval való kapcsolata folytán a közel jövő egyházpolitikai küzdelmeinek egyik legfontosabb

ütközőpontja lesz. Érdeklődésünkre tehát a legnagyobb mértékben érdemes, a vele való beható foglalkozás – minden szempontból való tárgyilagos ismertetése – pedig annál fontosabb, mert eddig úgyszólván csak egyoldalú, elfogult, klerikális megvilágításban került a közvélemény elé és a közvélemény részben eszerint alakult, részben pedig a katolikus egyház belső – rá nézve talán fontos – ügyének tartja az autonómia kérdését és nem törődik vele.

Pedig ha kissé mélyebbre nézünk és vizsgáljuk, hogy miről is van itt tulajdonképpen szó, mindjárt egy nagyon furcsa és nagyon érdekes dologra bukkanunk.

1867 óta a kultusztárca költségvetésének tárgyalásánál évről-évre kéri a mindenkori kormányt, hogy vigye dülőre a katolikus országos autonómia ügyét. 1867 óta minden kormány elismerte a katolikusoknak az országos autonómiára való jogát és Trefort kivételével minden kultuszminiszter több-kevesebb hévvel ígérte, hogy a katolikus autonómiának közmegnyugvásra való megoldásában közre fog működni. A Bánffy-kormány alatt már a kormányzati programmba is felvették s a miniszterelnök a képviselőháznak 1895 január 19-én tartott ülésén a következőképp nyilatkozott róla: „ . . . Kötelességének fogja ismerni a kormány, hogy a katolikus autonómia és a kongrua rendezésének kérdésében is a megoldás sikerét biztosító lépéseket megtegye.” És Bánffy óta minden kormány programjában ott találjuk az autonómia megvalósításának ígérését.

Már maga az a tény, hogy az autonómikus mozgalomnak ily hosszú múltja van, gondolkodóba kell hogy ejtsen. Hogyan lehetséges, hogy a katolikusoknak nincs autonómiájuk? Hiszen Irányi Dánieltől Apponyi Albertig, a legszélsőbb liberálisoktól a legszélsőbb klerikálisokig, pártárnyalati és felekezeti különbség nélkül a legkivalóbbaknak tartott politikusok egyképpen akarják és sürgetik az autonómia kérdésének megoldását; a katolikus autonómia jogalapjára nézve csekély kivétellel minden számottevő tényező egyetért s 17 éve benn van a kormányok programjában. Hogy a katolikus egyház károsan nagy politikai befolyása mellett és ennyi kedvező tényező összehatása ellenére máig sincs elintézve az autonómiának már 1848-ban napirendre került kérdése, már ez is elég annak a gyanúnak felkeltésére, hogy itt valami nincs rendben, valami belső akadálya lehet a katolikus autonómia megvalósításának.

Az autonómia hívei a szabadság eszméjéből merítik az autonómia indokát, midőn így érvelnek: Oly országban és oly időben, amelyben s amidőn mindenki a szabadság eszméjét hangoztatja, az egyház, a katolikusok is szabadok akarnak lenni. És ki előtt ne volna szimpatikus a katolikus autonómia, mikor „mindenki” tudja, hogy az autonómiák az alkotmány védőbástyái? Ki előtt ne volna ellenszenves, hogy a katolikusoknak még nincsen meg az, ami az

1848: XX. t.-c.-ben a bevett felekezetekre kimondott tökéletes egyenlőség és viszonyosság elve alapján megilleti őket, mert a protestánsoknak és a görög nem egyesülteknek van – tudniillik autonómiájuk? Kit ne indítana meg az a panasz, hogy Magyarországon minden felekezet a maga kebelében tárgyalhatja belügyeit, csak a katolikusoknak kell azokat az ország színe elé hozni, ahol felekezeti különbség nélkül bárki hozzászólhat azokhoz? Miért lehet megtagadni azokat a jogokat a magyarországi katolikusoktól, melyeket Erdély világi katolikusai egyházi, iskolai és alapítványi ügyekben már régóta gyakorolnak? A protestánsok szabadon választják szuperintendenseiket és egyéb egyházi főnökeiket, a katolikusoknál a miniszter ellenjegyzésével a király dönt. A protestánsok és más felekezetek patrónust nem ismernek, de a katolikus egyház kénytelen a patronátusi jog előtt meghajolni. Más felekezetűek konventeket és egyéb egyházi gyülekezeteket szabadon hívhatnak össze, a katolikus egyház e lényeges jog gyakorlásában is korlátozva van. A magyar katolikus egyház utolsó zsinatának aktái 1822 óta a kormány irattárának poros halmai között hevernek. A protestánsok tetszésük szerint használják a külföldi iskoláknál tett alapítványait, míg a katolikusok Rómában levő nagyszerű alapítványaik használatát a kormánytól kénytelenek kérni. A protestánsok és görög nem egyesültek egyházi, iskolai és alapítványai ügyekben szabadon határoznak és rendelkeznek, csak a katolikusoknak nincs éhez joguk. A többi egyházak, szervezetükből eredő hatalmukkal, híveik életének és erkölcsének megítélésében és ítéleteik nyilvánításában szabadon élnek, a katolikusoknak azonban az egyházi ítélet kihirdetése előtt is a kormányhoz kell folyamodniuk.

A magyar állam tehát rút hálátlansággal fizet annak az egyháznak, melynek kebelén nőtt nagyra és amelynek létezését, fennmaradását köszönheti. Magyarországon a katolikus egyház az egyedüli, mely az állam ígája alatt nyög. Ki kell vívni tehát a katolikus egyház szabadságát és függetlenségét, melynek egyetlen intézményes biztosítója: a katolikus autonómia. Ha az 1848: XX. t.-c. 2. §-a e hazában törvényesen bevett minden felekezetre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot állapított meg, akkor legyen is tökéletes egyenlőség és viszonyosság. Addig azonban, amíg a protestánsoknak és görög nem egyesülteknek van autonómiájuk, a katolikusoknak pedig nincsen, nem lehet szó tökéletes egyenlőségről és viszonyosságról a felekezetek között. A katolikusok meg vannak fosztva a törvény adta joguktól. Ha tehát valaki előtt szent a szabadság és a törvényes jog, akkor a katolikusokat fel kell szabadítani az állam nyüge alól és törvényes jogaikba kell helyezni őket. Ez a törekvés az alapja az autonómikus mozgalomnak, melynek fegyvere a törvény, célja az igazság és a szabadság.

Ez a szabadság az állam támasza, mert – amint Fogarassy Mihály püspök mondotta az 1848. vallásügyi törvények tárgyalása alkalmával az az egyház, mely a világi hatalom járma alatt nyög, nem fogja gyámolítani a világi hatalmat. Ezt csak olyan egyház tehetné,

mely függetlenül működik, függetlenül tanít és függetlenül terjeszkedhetik.

Hiába! Meg kell államink e kijelentéseknél. Gondolkozóba kell esnünk. Hogyan? hát a katolikus egyház 1848-ig független és szabad volt és mint ilyen a világi hatalom támasza lehetett, de 1848 óta megszűnt független és szabad és az állam gyámolítója lenni? Hiszen sem 1848-ban, sem azóta egyetlen törvényt nem hoztak, mely a katolikus egyházat bilincsbe verte volna! Sem 1848-ban, sem azóta nem lett kedvezőtlenebb a katolikus egyház jogi helyzete, mint volt azelőtt! Törvénytárunk erről tesz tanúságot. Az élő jognak pozitív tartalma és elemei szerint a katolikus egyház Magyarországon – és országhatárhoz nem kötött voltánál fogva Magyarországra nézve – valóságos törvényhozási, bíraskodási, fegyelmi, büntető, adóztatási stb. jogot gyakorol az állam által szabadon hagyott, átengedett és biztosított területeken ma is éppúgy, mint azelőtt. Hiszen az a gondolat, hogy a katolikus egyház az állam rabszolgája, azt jelentené, hogy a katolikus egyháznak semmi irányban sincsen önrendelkezési joga; ez azonban egyenes tagadása annak a jogi helyzetnek, amely Magyarországon a katolikus egyháznak tényleg biztosítva van. Azt sem panaszkodhatják, hogy az egyház és az állam közti viszonynál fogva az állam határozza meg, hogy mit enged át az egyház önrendelkezési jogának, mert ez mindig így volt Magyarországon.

Meg kell még gondolnunk, hogy a katolikus egyházat épp azok a törvények tették államvallássá 1848 előtt, épp azok a törvények fűzték szorosan az államhoz, áthatván annak minden intézményét, melyektől ma szabadulni akar. Miért akarja szétzúzni ezt a bizalmas viszonyt maga a katolikus egyház, mikor ezt a szerepet kiátkozott forradalmárok szokták betölteni? Hiába deklamálna a jeles Fogarassy Mihály volt szkodári püspök, hogy 1848-ban is a katolikus vallás és egyház tűzte ki Európa népeinek a haladás zászlaját és ha a hatalmi elnyomásnak ideje visszatérne; „ő a népeket a szolgaság békőiből a szabad működés és fejlődés dicsőbb terére fogja kiemelni”, mert a történelem a katolikus vallásról és egyházzal ennek ellenkezőjét tanítja.

De nem utolsó gyanút keltő kérdés, hogy – az egyetlen Erdélyt kivéve – *mért nincsen a világon sehol olyan autonómiájuk a katolikusoknak, amilyent nálunk sürgetnek?*

Minket illetve meg az elsőség pálmája.

De a kormány nem siet. A pápa pedig így lelkesedik: „Facite, facite, tantum caute”. (Csináljátok, csináljátok, de vigyázzatok.) Valami mintha nem volna rendben e követelés körül.

Joggal mondhatjuk tehát már az első áttekintésre, hogy furcsa, nagyon furcsa egy „szabadságmozgalom” az autonómia megvalósítására megindult mozgalom, mert mindenki óhajtja és senkisémm ellenzi, de nem csinálja meg senki, mert elnyomásról, szolgaságról panaszkodik minden katolikus, holott a katolikus egyház az állam leghatalmasabb és legbefolyásosabb egyháza és mert zsarnoksággal vádolják azt az államot, melynek jóvoltából élvezik a katolikus jellegű

javadalmak, alapok, alapítványok és egyéb egyházi javak mérhetetlen gyümölcsét és amelynek köszönhetik mindazt, amit a katolikus nevelőintézetek és egyházi szervezet irányában a katolicizmusból megoltalmazva és fentartva látunk.

Hát még ha azt halljuk egyházi oldalról, hogy az autonómiának elsősorban *katolikusnak* kell lenni, ami magyarán annyit jelent, hogy a katolikus autonómia nem lehet olyan, mint a protestáns, vagyis, hogy az autonómia létesítésekor nem az autonómia, hanem a katolikus egyház elvei tartandók szem előtt; ha meggondoljuk, hogy a katolikus autonómiánál *nem is az autonómia a fontos*, akkor nemcsak gondolkoznunk, hanem csodálkoznunk is kell. Nemde csodálatraméltó, hogy a katolikusok ragaszkodnak az autonómiához, kérik, sürgetik, holott nem akarják azt. *Nem akarhatják igazán egyházuk autonómiáját, mert ezzel olyat akarnának, ami a katolikus egyház „isteni szervezetével” összeegyeztethetetlen.* Nem akarhatja senki katolikus az *igazi autonómiát* anélkül, hogy eretnek vagy schismatikus ne lenne, mert annak meg kellene tagadnia egyháza alapelveit. Nem is autonómiát kívannak azok, akik a katolikus autonómia hívei, hanem egy oly intézményt, melynek semmi köze nincs az autonómiához, annál kevésbé a katolicizmushoz.

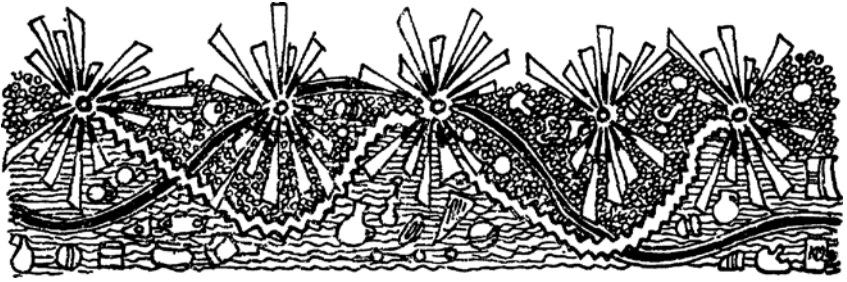
Miféle csodával állunk hát szemben? Autonómiával, mely nem lehet autonómia, katolikus intézménnyel, melynek a katolicizmus-mushoz semmi köze nincs, szabadságmozgalommal, mely a szabadsággal semmi összefüggésben nincs, törvényes jogokba való vissza- illetve behelyezésre való törekvéssel, melynek – legalább abban a formában, melyben kívánják – törvénytárunkban jogalapja nincsen.

Mi hát az a katolikus autonómia? Mire törekszenek ilyen megtevesztő lepel alatt?

Kimondjuk nyíltan: a katolikus autonómia követelése nem más, mint annak a törekvésnek a leplezése, hogy az egyház számára törvénytől biztosították a saját és a kormány kezelésében levő nagy vagyona nézve a tulajdonjog; autonómia címen *oly intézményt szándékoznak létesíteni, melynek ürügye alatt voltaképpen az állam tulajdonában levő rengeteg egyházi vagyont akarják magával a tulajdonossal – az állammal – a római katolikus egyház számára eltulajdoníttatni.*

E felfogásunk helyességét minden kétséget kizáróan bebizonyítani s az autonomikus mozgalom másképp való értelmezésének teljes lehetetlenségét és értelmetlenségét kimutatni a következő cikkek feladata.

Bús Ernő.

TÁRSADALMI KÉRDÉSEK.

Mi a szociológia?

A szociológia fogalmáról és jelentőségéről sokáig eltérők voltak a nézetek. Most már a kutatók többsége megegyezik abban a fogalom meghatározásban, melynek én hosszabb idő óta a képviselője vagyok.

A szociológia mindazoknak az egyes tudományoknak újonnan jelentkező egyetemes tudománya, melyek az emberi társulás formáival s tartalmával foglalkoznak. Vagy rövidebben: a szociológia az összes szellemi tudományok egyetemes tudománya, amelyet Georg Simmel nagyon szerencsésen a szellemi tudományok „ismeretelmélet”-ének nevezett. Ő mondja, hogy „mint minden más exakt, a meglévőnek közvetlen megértésére irányuló tudományt, a társadalomtudományt is, két filozófiai terület határolja el. Az egyik a feltételeket, az alapfogalmakat, a részletkutatás előfeltételeit foglalja magában; a másikban ez a részletkutatás tökéletesedésekhez és összefüggésekhez ér el és oly kérdésekkel és fogalmakkal jó érintkezésbe, amelyeknek a közvetlen tárgyi tudás tapasztalati területén nincs helyük. Amaz az ismeretelmélete, emez a metafizikája a kérdéses részletterületnek.” A szociológia abban az értelemben ismeretelmélete a szellemi tudományoknak, amint a szociálfilozófia az ő metafizikájuk. A szociológiának a részletkutatás ama előfeltételeit, alapfogalmait kell létrehoznia és kritikailag biztosítania, amelyekre a szellemi tudományoknak üzemükhöz szükségük van. Mert egyetlenegy sem rendelkezik ez egyes diszciplínák közül azzal, „ami alapját teszi”.

Hogy ezt teljesen megértsük, szemügyre kell vennünk a tudományok fejlődését. Ezen a fejlődésen is uralkodik a Spencer minden fejlődésre illő formulája; a tudomány fejlődése is a hasonló, össze nem függő részek egymasmellettségével kezdődik és különbözőzés (differenciálódás) és összekapcsolódás (integrálódás) útján a különböző és egymással szorosan összekapcsolt részek egymás mellett és egymásért való végállapota felé halad.

Minden tudomány kezdetét a javasember jellemzi, aki korának és társadalmának minden teológiáját, orvosi és jogtudományát és bölcséletét egy személyben egyesíti. Még meglehetősen késői korban is sikerült a nagy tudósoknak a tudásnak mind a négy ágát önmagukban egyesíteniük; gondoljunk csak Faust doktorra. De lassanként az anyag egy emberi elme számára mind terjedelmesebb lesz; az anyagot anyagra halmozó munkamegosztásnak be kell állania. A tudományok nemcsak mind élesebben válnak el *egymástól*, hanem a *maguk területén belül* is mind jobban differenciálódnak, mind több új, speciális szak válik ki belőlük.

Erről még a legutóbbi időkig is nagyon gyakran keserűen panaszkodtak és kétségtelen is, hogy ez a tudományos munkamegosztás egy nagyon kellemetlen tudós mesterembsereget nevelt nagyra, melynek közönséges és kicsinyes szempontjai az egyetlen tudományos nézőpontot, az *egységes* világszemléletre való törekvést, teljesen elnyomták, sőt az állandóan egy helyben ülés képességének nevetséges túlbecsülésében és az agyvelőnek épp oly nevetséges lebecsülésében amazt az egységre való törekvést egyáltalában mint tudománytalant elvetették. És az *Universitas literarum* elnevezést éppen az tette annyira gúny tárgyává, hogy „szakemberek”, szűk, kicsiny koponyák foglalhatták el azokat a tanzékeket, amelyek az emberiség szellemi vezetőinek voltak fentartva.

De tévedés volt ezt a jelenséget a tudomány hosszú ideig tartó elfajulásának tekinteni és egy nagy átfogó tudomány újraszületéséről végképp lemondani. Az ekként gondolkodók megfélekedtek arról, hogy a differenciálódás minden folyamata szükségképpen az integrálódásnak hasonlóan erős, egyidejű folyamata is, más szóval, hogy éppen a specializáltság kialakulásával egy új *egyetemességnek* kellett mindenképpen eljőnie. Ez a folyamat annál inkább eltűnhetett egy időre a kortársak szeme elől, minél inkább törtettek előre az üzletemberek ismert skrupulusnélküliségével a specialisták; de később annál nagyobb erővel vonta magára a figyelmet és manapság már teljesen kétségtelen, hogy mi az univerzalizmus egy új, nagyszerű érája diadalmenetének kellős közepén vagyunk, hogy egy új humanizmus születése, egy új renaissance köszöntött reánk, amely büszke épületét a világnak egy sokkal tökéletesebb ismeretére építette fel, egy oly ismeretre, melyet mi mindennek előtt éppen a specialista fáradozásoknak köszönünk. Ezek mintegy annak a mesebeli erőnek részeiül jelentkeztek, mely mindig rosszat akar és mégis mindig jót hoz létre; az öreg exakt specialisták azoknak a tyúkoknak érzelmeivel, akik kacsojásokat keltettek ki, látják, mint úsznak ki legtehetségesebb ivadékaik az ő szűk határu tudományuk reménységei a „spekuláció” csalékony vizeire és nagyon csodálkoznak, hogy jóslataikkal ellentétben nem fulladnak meg.

Pedig hogy ez így jött el, annak nagyon egyszerű a magyarázata. Minél kisebb az a terület, melyet egy tudományos mesterember kiszemelt magának, annál hamarabb fogja azon a lehetséges munkát elvégezni. A középpontról mindinkább a perifériákra kell

vonulnia . . . és itt előbb-utóbb a szomszédal kell találkoznia, aki már szintén területének határán várja. Először heves küzdelem fejlődik ki a határterületért, később azonban még a legmegcsontosodottabb specialistának is át kell látnia, hogy az ő területe tulajdonképpen csak kis része egy nagy birodalomnak, amelyen természetes határok alapjában véve nincsenek is. Egy kép! Képzeljünk el magunknak egy ércben gazdag hegyet, amelynek gyomrában számtalan, izolált bányász dolgozik, mindegyik a maga tárnájában. Minél előbbre nyomul akármelyikük, annál biztosabban ütközik majd össze a határon a szomszédjával; mind a ketten látják, hogy kezdettől fogva ugyanazon ércérnek különböző pontjain dolgoztak és minthogy ez az eset minduntalan ismétlődik, a különálló bányászok végül egy munkafelosztásos szervezetté egyesülnek.

Amellett természetesen az egyes tapasztalatok egybehordásával az összeseknek a hegyről való ismeretei igen nagy mértékben és kibővülnek kimélyednek és a határküzdelmeknek és elcsendesülésüknek” éppen az a nagyon kívánatos eredménye a tudományban, hogy a specialisták mindannyian, bármennyire is akarattuk ellenére egyesültek, minden tapasztalatukat egybegyűjtik és észrevétlenül öszinte elszörnyűködésükre létrejő a kárhóztatott egyetemesség.

Mert a sokak tudása így egyesülten, nemcsak *összeadódik*, hanem alapjában meg is *változik* egyszersmind. A mennyiség növekedése, mint oly nagyon gyakran, ezúttal is a milyenség változását is előidézi. Az összehordott anyag nagy tömege parancsolóan addig még nem ismert szabályok és törvények szerint való rendezést követel és azt szerencsére mindig lehetővé is teszi, mert a tények tömegével az összehasonlításnak és rostálgatásnak, az együvértartozó egyesítésének és az egymástól idegen elválasztásának lehetősége is növekedik. Éppen azért kell éppen a határmunkában annak az univerzalizmusnak kialakulnia, mely a specializmust legyőzi: mert két területen uralkodó magaslatról meglátni azokat a törvényeket is, melyeknek e területek alá vannak vetve. így azután a specialitások minden ellenállás nélkül mind átfogóbb egységes tudományokká olvadnak össze és az egységes tudományok rajtuk uralkodó mind szélesebb egyetememes tudományokká, melyek megőrzik a legfőbb absztrakciókat, a birodalmi törvényeket, amelyek minden területen érvénynyel bírnak. Ezeket az egyetememes tudományokat hatalmas fényszórókhhoz lehet hasonlítani, amelyek az alájuk rendelt diszciplínák minden kilövellő fénysugarát felfogják és hatalmas fénynyalábokká egyesítik, azokat az alattuk elterülő vidékre visszaverik, a legutolsó szögletbe is világosságot juttatva el.

Vagy hogy kevésbé beszéljünk képekben, az oly sok részlet-tudás kombinációja új kérdések feltevésére indít, új heurisztikus princípiumokat hoz létre, amelyekkel felfegyverkezve az egyes tudományok ismét a jelenségek elé lépnek új feleletek keresésére. És ezért ez a hatalmas folyamat nem végét, hanem tulajdonképp kezdetét jelenti az exakt részletmunkának, amely tájékozódik és megszerzi úgyszólván a minden kaput kinyitó varázsvesszőt. Ekkor végre megszűnik az a siralmas kontárkodás, amelylyel a kőműves-

legény székesegyházat akart építeni: most már a helyén áll, ahol hasznosat alkothat a művész, az építőmester vezetése alatt, aki az egész épület képét pontosan maga előtt látja és csak most fogja ő az ő részletmunkáját tanultságához és tehetségéhez mért tökéletességgel elvégezni, mert elméje szabad lesz olyan gondoktól, melyekkel ereje nem tud megbirkózni.

Azért mi, boldog idők fiai, akik az új humanizmus felvirágzását megérhettük, ne panaszkodjunk azon, hogy a mesterember még nagyon gyakran a tudomány legfőbb tisztességeiben részesül. A közbeeső fokot nem lehetett elkerülni: mielőtt a székesegyház felépül, a köveket kell összehordani és kifaragni, és a telek képe pusztá és vigasztalan.

Az integráció nagyszerű és áldásos folyamata segítségével az utolsó ötven évben egyrészt a botanika, zoológia és geológia, másrészt a fizika és kémia egységes tudományokká olvadtak össze és már ezek a nagyobb országok is mind világosabban a minden természettudományt egybefoglaló és mindannyin uralkodó biológia királyságában egyesülnek. Senkisé nem tanulhat vagy taníthat manapság például növénytant, anélkül, hogy nemcsak az állattannak és az őslénytannak, hanem a kemofizikának a legfőbb törvényeit ne tanulná vagy tanítaná. Hogy tudná másképp a növényfiziológiát és növénygeográfiát megérteni?

És éppen úgy, amint az összes természettudományok biológiává integrálódtak, integrálódnak szemünk előtt az összes szellemi tudományok szociológiává, amely mindenekelőtt az elméleti gazdaságtan összeolvadása a legtágabban értelmezett történelemtudománnyal, vagyis nemcsak a politikai történelemmel, hanem a néprajzzal is és az összes úgynevezett ideológiák, a jog és az állam, a vallás és a művészet, a nyelv és az erkölcs történetével. Ha Paul Barth a szociológiát a történelem bölcséletével azonosítja, nem mond helytelent, meghatározása csupán nagyon szűk, mert a szociológia nemcsak az idő tengelyének hosszúsági metszeteivel foglalkozik, melyeket a történelem a társadalomnak fejlődő testén keresztül rak le, hanem a gazdaságtannak a tér tengelyén át lerakott keresztmetszeteivel is. Csak mind a két szemlélet kombinációja járhat teljes megértéssel. Hogy mennyire haladt ez az egybeolvadás, a legjobban az tanúsítja, hogy a szellemi tudományok közül már egyik sem tanulható meg vagy tanítható azoknak a legfőbb abstrakcióknak ismerete nélkül, melyek csak az egyes szaktudományok kombinációjából eredtek. Senkisé nem foglalkozhatik tudományosan manapság például történelemmel a gazdasági élet főtörvényeinek ismerete sem közgazdasággal a történelem főtörvényeinek teljes megértése nélkül. A marxista történelmi materializmus és a közgazdaságtan történelmi iskolája, mind a kettő, termékeny egyoldalúságok voltak: amaz megtanított bennünket arra, hogy a történelmi embert gazdasági korlátoltságában, emez, hogy a gazdaság emberét történelmi korlátoltságában megértsük. Vagy hogy egy más példát mondjunk, manapság épp annyira lehetetlen a jogtudományt és a gazdaság-

tant egymástól elválasztani. Stammler éppen azt hangsúlyozta, hogy a gazdaság az anyaga, a tartalma, a jog a formája a társadalomnak; ebben is van nagyon sok igazság, ha nem is a teljes igazság. A példákat tovább lehetne folytatni; nincs már egyetlen szellemi tudomány sem, amely ne volna kénytelen a szociológiából, vagyis *a többi szellemi tudományok szintéziséből* bizonyos törvényeket, mint az ő „axiómá”-it, készen átvenni, amely ne a szociológiától kapná legértékesebb princípiumait, azaz kérdés-feltevéseit és a kérdések megoldásának módszerét.

Most már megértjük, miért nem volt eddig egyetértés az új tudomány terjedelme tekintetében. Ez a tudomány nem új specialitás, hanem új egyetemesség, egész csomó régi specialitást az ő legfelső, legabsztraktabb részeiben egészen magában foglal és nagy erővel uralkodik rajtuk minden részletükben. Itt azután természetesen az egyes több vagy kevesebb önkényének van átengedve, hol húzza meg a határvonalat. Próbáljuk meg egyszer a botanika és a biológia határát megállapítani. Épp úgy megvonhatnánk a határt Pomeránia és a porosz királyság között. Az egyes tartományok minden önállósága és sajátága mellett is a király és az országgyűlés Berlinben székel és ezen semminemű partikularizmus sem változtathat.

Maradjunk tovább ennél a képnél. A régi, most összeolvadt diszciplínák bár elvesztették autonómiájukat, mint saját szervezetek nem tűntek el, amint Pomeránia sem tűnt el Poroszországban vagy a bajor királyság a német birodalomban. Önállóságukat és határaikat a tudomány tartományaival szemben teljesen megőrizték; csak egy nagyobb egészszel szemben voltak kénytelenek külső hatalmukból veszíteni, hogy mint egy hatalmas egész részei belső erejükben végtelenül növekedjenek. *Franz Oppenheimer.*

A németországi választások.

A szociáldemokrácia választási és parlamentáris küzdelmeinek története alig mutathat föl fényesebb győzelmet, mint a mostanit, mely 110 szociáldemokrata képviselő beválasztásával e pártot a *német birodalom legnagyobb pártjává* tette. Amíg az 1907-iki állapothoz képest 57-el gyarapodott parlamenti képviselőinek száma, addig a többi pártoké kivétel nélkül csökkent és pedig a reakciós pártoké erősebben, mint a liberálisoké.

A centrum és a konzervatív párt, amint általában nevezik: a fekete-kék blokk, megtört és a szociáldemokrácia diadalának valódi nagyságát a képviselők számánál még inkább mutatja a szavazók száma. A 397 képviselőből 110 szociáldemokrata 27.6%-nak felel meg, holott a szavazatoknak 35%-a (*négy és egynegyed milliói*) jutott szociáldemokrata jelöltekre, ami azt mutatja, hogy a németországi általános választójogot is sikerült az igazságtalan területi beosztás révén némi pluralitással megfertőzni s így az agrár-feudális-klerikális reakció falusi nyája előnyben van a folyton gyarapodó ipari városok népével szemben.

A haladás hívei között világszerte érthető nagy örömet keltett győzelem okainak megállapítása még fokozza a győzelem értékét. Elsősorban kiemelendő, ami nem annyira oka, mint inkább eszköze, fegyvere a győzelemnek: a rendkívüli nagy *agitáció*, a szociáldemokrata párt eszméi igazságának, elveinek és az aktuális politikai, gazdasági kérdésekben a nép javát követelő szempontjainak élőszo és nyomtatvány útján minden-hova ellenálhatatlanul behatoló terjesztése. A gondolat teljes szabadságának a diadalát is láthatjuk e választások eredményében. Azok a gondolatok, amelyeket a német birodalmi politika talajából a szocializmus fakasztott, utat találtak a munkások millióinak agyába. A reakció fegyverkezésével szemben tömöttebb csatasorba hívta a szociáldemokrata párt a munkásságot. Az általános választójogot s a szakszervezeti szabadságot fenyegette a junkerek és kapitalisták szövetezése. Drágaság teszi lehetetlenné a nép óriási tömegeire az emberhez méltó életet, háborús veszedelem fenyegeti a békét. A védvamos politika hizlalja a tőkést, földesurat, koplaltatja a szegényeket. A polgári pártokat elfogta az imperializmus örülete, a militarizmus fölfalja a közjöveldelmeket, elvonja a kultúra, a népjólét céljaitól.

Ez az agitáció természetesen csak azért lehetett olyan sikeres, mert megvannak a maga társadalom-gazdasági alapjai. Ezekre mutat rá Kautsky a Neue Zeit legutóbbi számában. Kiemeli mindenekelőtt, hogy a földjáradék és az ipari tőke pártosportjaival szemben a *munkabérből* élők pártja a legerősebb, a legegységesebb, legharciasabb s a dolgozó tömegek legintelligensebb, legerősebb elemei mind a szociáldemokrácia táborában vannak. Csak a *munkabérhez* fűződő érdekek jelentenek *egységes, nagy tömegérdeket*. *A földjáradék és a profit érdekei a nép igen kis csoportjainak érdekei*, sokszor ellentétbe kerülnek egymással s mindegyik több érdekcsoporthoz is szakad. Ezért oszlanak meg több pártra s ezért kénytelenek az egységes proletársággal szemben *blokkokban* küzdeni. Az egység és tömegező hiányát pótolja a klerikálisoknál az egyház, a konzervatívoknál az állam hatalmas szervezetének ereje, de mint a választások megmutatták, már az sem elég. A centrumnak az állam elleni küzdelme szerezte meg neki a proletártömegeket, de amint az állam segítségét veszi igénybe, e tömegeket, amelyeknek érdekeit a mai állam nem elégíti ki, elveszti. A liberális blokk ugyan most még nem vett szavazókat, de legközelebb rákerül a sor, mihelyt a mai állam és a tömegérdek malomkövei közé kerül.

A legközvetlenebbül ható gazdasági ok, amely a tömegeket a szociáldemokrata jelöltek mellé állította a *drágaság*. 1907-ben még elhitték a kispolgárok és alkalmazottak, hogy a drágaság oka a magas munkabér; de most már tudják, hogy ennek oka a nagy kizsákmányoló gazdasági és politikai uralma. A fogyasztók nagy tömegei látták, hogy az élelmiszerdrágító vámok ellen egyedül a szociáldemokrata párt küzdött. Másrészt a német haza veszedelmének hangoztatásával sem lehetett a militarizmus javára leszavaztatni a nagy tömegeket, mint 1907-ben. A francia revanche-tól nem fél ma már senki.

Ez magyarázza meg, hogy az antimililarista szociáldemokrácia szavazói 1907 óta egy millióval megszaporodtak, a leghazafiasabb pártokéi pedig háromszázezerrel megfogytak.

Hogy a száztíz szociáldemokrata képviselő milyen parlamenti helyzetet teremtsen erre nézve azt mondja Kautsky, hogy a kormány képtelen lesz vagy engedményeket lenni, vagy jön a késhegyig menő harc. Bármely esetben is a proletárság érdekeinek kell érvényesülnie, mert ezek a nép nagy egészének is az érdekei és nem lehet messze az idő, amikor a nép nagy többsége a szociáldemokrácia táborában lesz.

Ormos Ede.

TERMÉSZETTUDOMÁNY.

Természettudomány és ismeretelmélet.

„A természettudomány bámulatos vívmányai háttérbe szorították a filozófiát”, szokták mondani, mintha csupán az érdeklődésnek a kutatás egyik területéről a másikra való eltolódásáról volna szó. Pedig a kutatás *természete*, az ember megismerés utáni törekvése változott meg gyökeresen. Egészen mások a kérdései s lényegesen más eszközökkel keres feleletet rájuk. A régi filozófia meddőnek bizonyult. Ugyanabban az időben az ismeretek azonos talajából a legellentétebb rendszerek fakadtak. Problémái az újabb tudományos kutatások és kritikai megfontolások világánál álproblémáknak bizonyultak, amelyeknek nincs, nem is lehet megoldásuk, mert a felvetett kérdések – mélyökre tekintve – értelmetlenek. A régi filozófia nem ad módszert, általános eljárást a kérdések megoldásához s nem találta meg sehol a felállított tételek helyességének kritériumát. A filozófiai kutatás egyetlen módszeres és kritikai eleme, a logika elégtelennek bizonyult: ami logikailag helyes, az még nem szükségképpen igaz – a valóságban.

A filozófia „fenséges problémái” onnan eredtek, hogy kérdéseket, amelyek az emberre s legszűkebb világára vonatkoznak, a mindenség idegen elemeire vagy összeségére vetítettek, ahol szükségképpen elveszítették értelmüket. A cél és célszerűség fogalma emberi cselekvésekre alkalmazva gyakorlati (köznapi) gondolkozásunknak kétségtelenül fontos, sőt elengedhetetlen eleme. De szükségképpen kell, hogy elveszítse értelmét ilyen kérdésekben: mi célja van egy hegynek? vagy még inkább: mi célja van az egész mindenségnek?

A metafizikusok gondolkozásmódja merőben eltérő a miénktől, de ezt nem a gondolkozás mechanizmusának különbözősége okozta. Még a nagy filozófusoknak is hallatlanul csekély tudásanyaga, ismeretkörüknek hasonlíthatatlanul szűkebb volta utalja őket korlátlan spekulációkra. *Ezért* foglalkoznak „fenséges” álproblémáikkal, tények rendszerezése s az ezek talajából csírázó szemlélet kiépítése helyett.

Amint a társadalmi és gazdasági lét követelményei az ember érdeklődését a közvetlenül érzékelhető, gyakorlatibb jelenségek

felé terelték, a filozófiai problémái háttérbe szorulnak, hogy helyet adjanak a *tényleges*, az „érzéki” valóság ábrázolására irányuló törekvésnek. Az így kialakuló tudomány *módszerrel* dolgozik: a megfigyelés és kísérletezés s a belőlük vont, *igazolható* logikai következtetések módszerével. Megállapításainak helyességére maga a módszer nyújt biztos kritériumot: igaz az, ami magában vagy következményeiben tapasztalatilag igazolható. Az ilyen kutatásra – amelynek eredményei oly szembeszökők – szokták mondani, hogy kisebb feladatra vállalkozik, mint a régi filozófia: a „fenséges problémák” vizsgálata helyett az „érzéki világ” kicsinyes, gyakorlatilag fontos tényeivel foglalkozik. Valóban igaz: a tudomány nem kísérli meg a metafizikai problémák megoldását. Nem mintha tökéletlen módszere csak határolt területre utalná, hanem mert értelmetlennek ítéli e kérdéseket. Hogy a kutatók mindinkább növekvő ellenszenvet éreznek a problémák iránt mennyire jogosult, azt éppen a régi filozófia egy ma is fenmaradt – bár gyökeresen átalakult – része, az ismeretelmélet igazolja fényesen. Éppen ismeretkritikai megfontolások győztek meg a metafizikai problémák értelmetlenségéről, arról, hogy tudományos kutatásra érdemtelenek. Ha más érdeme nem is volna az ismeretelméletnek, mint ez a megállapítás, akkor is megérdemelné a filozófiától különben elfordult figyelmünket. Ám – mint ezt a következőkben megkíséreljük bemutatni – még fontosabb kapcsolatai is vannak a természettudománnyal, amelyek érdeklődésünket akaratlanul is ráirányítják. Megállapításai önmagukban is értékesek, ismeretkörünknek kikapcsolhatatlan alkotórészei, világszemléletünk irányítói.

Ez az ismeretelmélet azonban a réginek csak nevét tartotta meg. Feladatai és eszközei lényegesen megváltoztak. Nemcsak az ismeret keletkezésével foglalkozik, hanem a gondolkodás s főleg a megismerés lélektanával is. A mesterember munkája megkezdése előtt megvizsgálja szerszámain: elég élesek-e, szilárdak-e, szóval alkalmasak-e feladatának megoldására, a kívánt művelet kivitelére? A fizikus kísérlet előtt pontos megfigyeléseket végez magán a készüléken, meghatározza annak hibaforrásait s az elkövethető hiba nagyságát, megállapítja a készüléknek u. n. állandóit. Ilyen művelettel hasonlítható össze az ismeretelmélet munkája is. A megismerést szolgáló értelmi eszközeinknek vizsgálatát adja s gondolkodásunk apparátusán végzi el a szükséges előzetes megfigyeléseket. De lássuk ezt pontosabb meghatározásban. Gondolkozássunkat tekintve külön kell választanunk annak tartalmát és mechanizmusát. Egész tudományos felfogásunk azon (hallgatólagos) megállapításon épült, hogy ismereteink végső tartalmi elemeit az u. n. érzékletek képezik. Az ismeretelmélet feladata ezek után így fogalmazható: *az érzékletek elemzése s a gondolkodás mechanizmusának vizsgálata a tudományban alkalmazott és alkalmasnak bizonyult módszerekkel*. Az ismeretelmélet eszközei tehát nem a régi filozófiáé, sem spekulációk, hanem lélektani megfigyelések s a *tényleges*, az előttünk álló (köznapi vagy tudományos) ismeretkör kritikai vizsgálata.

Az, hogy az ismeretelmélet módszerét a tudománytól veszi, kölcsönhatásuknak csak egyik oldalát mutatja. A tudományos kutatás bizonyos pontjain, bizonyos fázisaiban nélkülözhetetlenek az ismeretkritikai megállapítások. A módszerek vizsgálatára, szóval a tudomány metodológiájára, a „természettörvények”, feltevések stb. értékére, érvényességére, horderejére vonatkoznak ezek.

Az ismeretelméletnek ezt a programját az utolsó évtizedek fejlesztették ki. Maguk a természettudósok is kénytelenek foglalkozni vele: Maxwell, Kirchhof, Hertz, Mach, Ostwald, Poincaré, Duhem stb. neveivel találkozunk, akik – bár kifejezetten természettudósoknak vallják magukat – a tudomány általánosabb problémáival foglalkozva ismeretelméleti megfontolásokra vannak utalva. S e problémák éppen a legexaktabb, a matematikai és fizikai tudományok legalapvetőbb kérdéseit képezik. Elegendő az euklidesi és nem euklidesi geometriákra, a tömeg, erő és energia fogalmainak tisztázására utalnunk. A mechanika példája mutatja, hogy egy nagyjában átkutatott területen ismeretelméleti megfontolások mélyíthetik megismeréseinket. Az alapvető elvek és fogalmak ismeretkritikai vizsgálata általánosabbá teheti szemléletünket.

Hézagos ismertetésben ezek volnának az ismeretelmélet és tudomány érintkezési pontjai, amelyek bizonyára megérdemlik a természetkutató figyelmét. S ha lapunkban ezentúl ismeretelméleti kérdéseket is tárgyalunk s azt éppen itt a természettudományi kérdések között tesszük, azt az említett szempontokon kívül még egy körülmény indokolja. E helyen főleg a természettudomány általánosabb, összefoglaló problémáival foglalkozunk, azokkal, amelyek tárgyalása közben az ismeretelmélettel a tudomány belső területén találkozunk. E problémák jórésze ugyanis kísérleti vagy tapasztalati utón el nem dönthető, megoldásukat csak az ismeretelmélettől várhatjuk. Erre a tényre akarunk még a következőkben néhány példával utalni, előre megjegyezve, hogy amit ezekről mondunk, azt nem tekintjük teljes elintézésnek, csak az elintézés módjára való utalásnak.

A radioaktív jelenségek eleinte az energia megmaradásának elvét látszottak megdönteni s hogy ez nem történt meg: legalább részben ismeretelméleti megfontolások eredménye. Egy célszerűségi, illetve tudomány-ökonómiai elv érvényesült itt: átlátása annak, hogy az energia elv fentartása mellett egyetlen segédfeltevéssel a jelenségeknek egyszerűbb leírása lehetséges, mint annak elvetésével.

Az anyag szerkezetére, keletkezésére és pusztulására vonatkozó hipotézisek tömkelegében kísérleti tények nem nyújtanak kielégítő irányítást, ezt csak ismeretkritikai vizsgálatoktól remélhetjük. Alapvető ellentétek elintézése a kutatás valamely területén, mint a vitalizmus és mechanizmus problémája a biológiában, szintén nem *tudományos* probléma. A vitalizmus az élet problémáját egy még az életnél is ismeretlenebb tényezőre vezeti át. Ezáltal oly gondolkozásmódot csempész vissza a tudomány területére, amelynek kiküszöbölése egyik feltétele volt a tudományos kutatás lehető-

ségének. Egy ilyen ismeretlen s bizonyára megismerhetetlen harmadik tényezőre való utalás eleve elzárja a megismerés útját. Ezzel szemben a mechanisztikus álláspont beismeri ugyan, hogy az élet problémája megoldatlan, de nem azt, hogy megoldhatatlan. Az eddigi eredmények feljogosítanak arra, hogy a jövőben az életjelenségek fizikai és kémiai összefüggéseinek kielégítő leírását reméljük.

Ez az utolsó példa bizonyosága egyúttal annak is, hogy oly természetfilozófiai problémák, mint a monizmus és dualizmus kérdése, a tudomány szigorúbban vett területén is elintézést igényelnek. De ezt az elintézést nem a „szubsztancia-törvénybe” vetett hit, sem a lelkijelenségeknek kényszeredett magyarázatai, hanem – mint azt részletesen kifejteni alkalmunk lesz – az úgynevezett *ismeretelméleti monizmus* kiépítése hivatott megadni. *Loránd Jenő.*

Új szempontok az agyvelő élettanának kutatásában.

Azokat a nehézségeket, melyek a lelki jelenségeknek az agyvelő működésére való visszavezetésénél, tehát fiziológiai jelenségként való leírásánál felmerülnek, mindig buzgón kihasználták a vitalisztikus felfogás erősítésére. Ma pedig „a test és lélek áthidalhatatlan dualizmusának” hangoztatása utolsó menedéke a minden vonalon vereséget szenvedett vitalizmusnak újabban azonban több oldalról mutatkoznak olyan jelenségek, melyekből arra következtethetünk, hogy a természettudományi kutatás, a természettudományi módszer – talán hamarabb mint vártuk – végképp és elvitázhatatlanul megszerzi az illetékességet ennek a problémának az elintézésére azáltal, hogy el is intézi. Az utóbbi években a lelki jelenségekkel foglalkozó kutatók közül többen igen nagyjelentőségű eredményekhez jutottak s a legkülönbözőbb szempontokból kiindulva, meglepően azonos irányban jelölték meg a végleges megoldáshoz vivő utat.

Annak az aktualitása mondatja el most ezeket velünk, hogy nemrég *Pawlow*, a kiváló orosz fiziológus egy nagyobb cikkben számolt be a legutóbbi 10 évben végzett ily irányú *kísérleteinek* eredményeiről. Ezek elvi jelentősége abban rejlik, hogy – a gondolkodás fiziológiájával foglalkozó bűvárok eddigi álláspontjával szemben – megmutatták, hogy a nagy-agyvelő működésének vizsgálatára ugyanazok a módszerek alkalmazhatók, mint amelyekkel a központi idegrendszer alsóbb részeinek (a gerincvelőnek és nyúltagynak) élettanát építették ki.

E szerveket az élettan úgynevezett reflexcentrumokként írta le. *Reflexek* alatt az az élő szervezeteknek külső érzéki behatásokra gyorsan, öntudatlanul bekövetkező – többnyire célszerű – reakcióit értjük. *Reflexcentrumok* az idegrendszer azon részei, melyek a reflexet kiváltó ingert felfogják s a szervezet megfelelő reagálását beidegzik. A reflexcentrumokban végbemenő folyamatok oly természetűek, hogy ugyanazon külső ingerre *törvényszerűen* mindig egy bizonyos változás áll elő, s ezáltal a szervezetnek is ugyanazon reakciója. E törvény-

szerűség kifejezésére a gerinc- és nyúltvelői reflexeket Pawlow *feltétlen reflexeknek* (unbedingte Reflexe) nevezte el. Egy példán, melyet a továbbiakban is használni fogunk, jól szemléltethetők a viszonyok. Mindenki magán tapasztalhatja, hogy ha valami ízletes ételt rág, akkor a szájüregkörüli nyálmirigyek bőségesen termelik az emésztésben fontos szerepet játszó váladékukat. Azt mondjuk, hogy ez a rohamos nyáleválasztás reflexúton jött létre s a reflexet az ételben lévő izes anyagok ingere váltotta ki. A nyáleválasztás ezen módja egy példája a feltétlen reflexnek.

A nagy-agy működésében megnyilvánuló, az előbbiekkal analóg törvényszerűségek megállapítása állatkísérletek útján s igen komplikált és fáradságos vizsgálati módszerekkel történt, melyeknek kidolgozása tisztán Pawlownak és iskolájának érdeme.

Kísérleteinek eredménye röviden a következőkben foglalható össze:

„A központi idegrendszer legfelsőbb részének működése két alapechanizmus alakjában bontakozik ki. Ezek egyike azon *idegpályáknak időszakos összekapcsolódása*, melyekben a szervezet reakciója egy bizonyos külső hatásra létre jön. A második mechanizmus pedig bizonyos *analizáló* működésben nyilvánul meg.”

Az idegpályák időszakos összekapcsolódása által létrejövő reakció megfelel a gerincvelői reflexnek s Pawlow a gerinc- és nyúltvelői feltétlen reflexszel szemben *feltételes reflex*-nek (bedingte Reflexe) nevezte el. Ennek mibenléte és fontossága az előbbi példa segítségével könnyen érzékelhető.

A nyálmirigyek működését nemcsak az étel mechanikus és kémiai hatása tudja kiváltani, hanem ez bekövetkezik akkor is, ha *éhes* ember vagy állat az ételt csak meglátja, sőt akkor is, ha csak gondol raja. A nyáleválasztásnak e „pszichikai” okokra történő megindulása egy példája a feltételes reflexnek, melyet éppen azért nevezünk feltételesnek, mert egy külvilági hatásra csak *bizonyos körülmények között* megjelenő reakcióról van szó. A mi példánkban az éhség a pszichikus reflexek feltétele.

E feltételes reflexek állatkísérletekben tanulmányozhatók s Pawlow és iskolája már eddig is több törvényszerűséget állapított meg, melyek e reflexek működését rendezik. Egy igen érdekes eredményük a feltételes reflexek keletkezésére vet világot.

Megállapították ugyanis, hogy bármely külső inger időszakos összeköttetésbe kerülhet valamely feltétlen reflexszel, ha többször egymásután a feltétlen reflexet kiváltó ingerrel egyidőben éri a szervezetet, így különböző színeket, hangokat, szagokat feltételes reflexet kiváltó ingerré tudtak tenni, ha begyakorlás céljából a fiziológiai nyáleválasztás közben engedték őket a kísérleti állatra hatni.

A központi idegrendszer működésének másik fontos megnyilvánulása az úgynevezett *analizáló* képesség, amelynek segítségével a bennünket körülvevő dolgok egyes részleteit ki tudjuk emelni, amelynek segítségével tájékozódunk a világban. Az analízist végző szervek sorozata az érzékszervekkel (szem, fül stb.) kezdődik s az általuk nyert általános benyomás a legmagasabb centrumokig úgy vezetettik fel, hogy *fokozatosan* lépnek az állatra pillanatnyilag fontos részletek az előtérbe. Pawlow kísérleteiből, melyeket feltételes reflexekkel végzett kutyákon, kiderült, hogy ez az analízis úgy történik, hogy az érzéklek azon részének a tudatba jutását, melyek a fontos részletekkel egyidőben

hatnak, *gátló folyamatok* akadályozzák, melyek az „analizátor” egyes részeinek működését megszüntetik.

*

Ezek az eredmények, de különösen a Pawlow által bevezetett kísérleti módszerek nagy haladást jelentenek a magasabbrendű pszichikus működések élettanának kutatásában. S. E.

Az atom szerkezetéről. Nemrégiben még azt hitték, hogy az atom a legkisebb oszthatatlan része az anyagnak. Újabban azonban nagyszámú kísérlet eredménye alapján az atomot is oszthatónak tartják. Az atom ezek szerint a hidrogén atomnak körülbelül $\frac{1}{2000}$ részével egyenlő súlyú alkatrészeket, *elektronokat* tartalmaz, melyek egyúttal a negatív elektromosság hordozói. Hogyha valamely atomból ily elektronok távoznak el, ekkor a semleges elektromos állapotú atom pozitív töltésű atomtörredékké lesz. (A semleges atomban ugyanis a kétféle elektromosság lekötve tartja egymást s ha a negatív rész távozik, a maradék természetesen pozitív lesz.)

E feltevés alapján jól megmagyarázhatók a katódsugarak és csősugarak jelenségei. Ezek akkor keletkeznek, ha erősen légritkított csövön keresztül nagyfeszültségű áramot vezetünk. A katódsugarak nagy sebességgel mozgó *elektronokból* állnak, melyek a negatív sarkból indulnak ki, míg a csősugarak pozitív töltésű, de ellenkező irányban mozgó *atomrönszökből* képződnek. A fémek elektromos vezetését is ily az atomokból kiszabaduló vándorló elektronok végzik. Az oldatok vezetők vezetőképességét ez az elmélet a következőképpen magyarázza: oldatokban (elektrolitekben) a negatív elektronok és pozitív atomrönszök atomokkal társulnak s töltésüknek megfelelően pozitív és negatív *ionokat* képeznek. Ezek az ionok egymással ellentétes irányban mozogva közvetítik az elektromosság áramlását. Vannak azonban kísérleti eredmények, melyekre nézve – úgy látszik – az elektronelmélet sem szolgáltat megfelelő magyarázatot. Sőt már magának az elektronnak létezését is kétségbevonják s akadnak kutatók, akik más atomszerkezeti magyarázatokat keresnek. Egy ilyen újabb, nem is annyira atomszerkezetére vonatkozó, mint inkább az atom változásait magyarázó elmélet a következő (lásd Boissoudy cikkét, Scientia 1911. évf. X. szám: „Az atomok is, mint a többi természeti testek, főképp az organizmusok, változás alatt állanak is így nem húzhatunk rájuk egyszerű fizikai vagy geometriai magyarázatot. Az atomoknak is van evolúciójuk, akárcsak például az állatoknak, épp úgy differenciálódnak és fejlődnek, mint azok. Az evolúció iránya is kifejezhető: az anyag társulni, egyesülni igyekszik. Ezen egyesülés, vegyülés is általában határozott irányban energiefelzabálásával történik. S azért, hogy az atomok egymással társaságot kötnék, egyesülnek, stabilabbak, ellentállóbbak lesznek – mondhatnók a létért való küzdelemben – s ilyen formában inkább fenn maradnak.” Sz. H.

SZEMLE.

A haladás dokumentumai.

Az idők sodra soha gyorsabban nem tett csúffá hamis jelszavakat, mint az osztályuralmak mai napjaiban. „*A sárga veszély*” és „*a szocialista veszély*” – a talpig fegyverzett hatalmak kultúra torzításaihoz leplezőknek használt fontos jelszavak – kezdenek alaposan elbánni saját veszélyes voltukkal. A sárga, csúfolt és ijesztőnek használt Kína, a „kőfallal kerített”, titkok, borzalmak és elmaradottságok Kínája, – az öntudatosságból leckét ad egy csomó európai országnak! „*A szocialista veszély*” pedig öt év alatt egyetlen országban egy millió szavazóval növe, úgy került be a parlamentbe, mint az agrár-klerikális blokk legyőzője, mint a legszélesebb néprétegek érdekében folyó munka egyetlen békés öre.

Lisabonban sok ezer főnyi tömeg *nagy tüntetést* rendezett, mert gyengének ítélte a kormány viselkedését a püspökökkel szemben. A tüntető tömeg, mely a miniszterelnöki palota elé vonult, legalább harmincezer főből állott s képviselők, községi tisztviselők, szabadgondolkozók és egyházellenes társaságok vettek benne részt. Erélyesen követelték, hogy a kormány hívja vissza a vatikáni követet s a törvényhozás mondja ki az állam és az egyház teljes szétválását.

Bajorországban Wehner kultuszminiszter felújította a *jezsuiták ellen* hozott törvényt, mely kimondja, hogy a jézus társasági atyák működési köre meddig terjedhet. A jezsuiták ezután csak csendes misét mondhatnak s a templomon kívül tudományos vagy vallási kérdésekről előadást tarthatnak, ellenben minden más lelkipásztori tevékenységtől, nevezetesen exercitiumok tartásától és a templomban egyéb ilyen vallási előadások tartásától eltiltatnak.

A Galilei Körnek múlt hónapban tartott egyik előadásáról – melyen Kunfi Zsigmond a régi képviselőház üléstermében a vallásról beszélt – a Budapesti Hírlap azt írta – s bár rólunk írt, ezúttal igazat mondott – hogy tudományos előadásnak ekkora közönsége még nem volt Budapesten. Egy hétre rá Faber Oszkárnak ugyanott tartott előadására akkora közönség gyűlt össze, hogy befogadására a főváros e legnagyobb előadóterme végképp alkalmatlannak bizonyult. Nő a táborunk.

Wassermann tanár – kinek nevéhez egy, a szifilis biztos felismerésére szolgáló eljárás fűződik – nemrégén *a daganatok* (s köztük a rák) *gyógyítására* irányuló, biztató kísérletekről adott hirt. Bizonyos vegyületeknek (eosin-selen) a szervezetbe való juttatásával sikerült kísérleti állatait az emberi daganatokhoz hasonló betegségükből kigyógyítani. Emberen még nem próbálták ugyan ki az új eljárást, mert mai formájában még igen veszélyes, de kétségtelen, hogy e nehézséget előbb-utóbb sikerül majd legyőzni s vele együtt az emberi egészség ama nagy ellenségét.

French amerikai tudós egy platinabányában *új fémet* fedezett fel. Az Egyesült Államok vegyvizsgáló intézete a canadiumnak elnevezett új fémről megállapította, hogy a platinához hasonló tulajdonságokkal bír s hogy alkalmazható mindazon fontos tudományos célokra, melyekre eddig az igen drága platinát használták. A felfedezés jelentőségét éppen az a körülmény adja meg, hogy az új fém nagy mennyiségben fordulván elő, sokkal olcsóbb lesz, mint a többi platinafém.

Vedrine aviatikus Deperdussin-féle monoplánján *új sebességi rikordot* állított fel: egy óra alatt 145 kilométer utat tett meg. E gyorsaság jelentősége nyilvánvaló, ha meggondoljuk, hogy a magyar gyorsvonatok átlagos sebessége 70-80 kilométer, s a gyorsvonatok maximális sebessége is csak 120 kilométer.

Kultúránk szégyenfoltjai.

„Szilárd intézmények és mély gyökerű rendszer mutatói e kicsiny esetek és talán jelentéktelennek látszó adatok.”

Az Örkény községhez tartozó Csurgay majori állami elemi iskolánál a tél beállta óta szünetel a tanítás, mert az iskolának nincs tüzelőanyaga. A tanfelügyelőség az iskola tanítóját hívta fel, hogy előlegezze a kultusztárca terhére a szükséges tüzelőanyagot. Tüzelőanyaga azonban a tanítónak sincs.

Szeged a leghangosabban követelte maga számára a harmadik egyetemet. Szegeden most bedőlt a kórház fürdőháza s a többi rész is düledzik. A falakról csurog a víz úgy fekszenek benne télidőben a betegek. A város erre januárban elhatározta, hogy több milliónyi költséggel fogadalmi templomot építtet. Az építkezést még ebben az évben megkezdik. Ezenkívül még két templom építését kezdik meg. Öt év óta hírlík, hogy egy új kórházzal is készíttetnek majd terveket.

Dr. Dóri József ügyvéd és kiscécsi földbirtokos azzal vádolta nap-számosát, Molnár János 30 éves földművest, hogy egy zsák búzáját ellopta. A nyomozó csendőrök előtt a szembesítéskor dr. Dóri szembe-köpte Molnár Jánost. Később kiderült, hogy Molnár ártatlan, mire a megsértett, ember a köpésért elégtételt akart venni, de a járásbíróság felmentő ítéletet hozott azzal az indokolással, hogy „nem vélelmezhető az, hogy a gazda cselédjét becsületében sérteni akarná”. A nagykanizsai törvényszék helybenhagyta a járásbíróság ítéletét azzal az indokolással, hogy a gazdát a cseléd felett házi fegyelmi jog illeti meg.

Forrongott Debrecen, mikor azt hitte, hogy egyetemén nem lesz orvosi fakultás. Egy percre összenézett Magyarország: a gazdag és színmagyar Debrecen a kultúráért akár forradalmat csinál! Történt azonban, hogy ugyané városban lerakván az egyetem fundamentumát, több elemi iskolában beszüntették az előadást, mert nem volt fa, mellyel a termeket fűthették volna. Télre fordulván az idő, a főorvos felszólalt a város ülésén, hogy baj lesz a fűtés miatt, de a tanfelügyelő méltatlankodva felelte, hogy nem tűr hatásköri sértést. A hatáskörnek nem is történt baja, csupán az történt, hogy becsukták a Teleki-utcában levő iskola három osztályát, valamint Sáfár László vezetése alatt álló egyháztéri iskolát, mert szénről a tél végéig sem gondoskodott senki.

Az Orczy-út egyik házában szívenlőtte magát és meghalt Antal György. Levelet hagyott hátra, melyben megírta, hogy betegen jött fel Pestre, hogy itt kórházba vétesse fel magát. Végigjárta a pesti közkórházakat, de sehol se fogadták be; mindenünnen azzal utasították el, hogy a kórház megtelt, nincs hely. Nem volt más menekvésem – írta a szegény, beteg pincér – meg kellett halni.

Baranyavármegyében nagy főhercegi, püspöki és nagykapitalista birtokok vannak. E birtokok tövén így fest az iskola ügy; Nincs iskola a következő községekben: Belsőrihán, Külsőrihán, Elesszálláson, Kisgyöngyöspusztán. Nincs iskola Frigyes főherceg uradalmának következő községeiben: Keskenyerdőn, Seprőshadon, Józseföldön, Bokrosháton, Tapolcán és Dunapusztán. Nincs iskola Szenikuton sem, a püspöki birtokon. Túlzásúfoltak az iskolák: a főhercegi birtokon: Bermenden és Pálmonostoron; a Dunagőzhajózási társaság hirtokán: Szentdénesen, Kisasszonyfán, Nagykőzáron, Kovácsszénáján, Huszton, Abaligeten, Bikálon, Hidason, Magyarbolyon, Somogybányatelten. Azokban a községekben pedig, ahol végre vannak iskolák, sokféle úgynevezett lelkésztanítók tanítanak. Lelkészek, akik mellékfoglalkozásképp tanítók.

Barkóczy bukása méltán tölti el szomorúsággal azok szívét, akik e rendkívülien eszes, szívós és meggyőződéses emberrel együtt dolgoztak a Regnum Marianum jezsuita restaurációján. Mint a középiskolai ügyek teljhatalmú intézője, a vallási jámborságot, a katolikus bigottságot fölébe helyezte minden tudásnak, képzettségnek s tanári arravalóságnak. Hihetetlen nagylelkűséggel áldozta az állam javait egyházi célokra. Szent céljai érdekében, a vallásérkölcés védelmében az ifjúságot tanárainak spiclijévé, denunciánsaivá alacsonyította. A liberálisan gondolkozó tanárságot megfélemlítette, előmenetelében gátolta. Megrögzött hite volt, hogy az iskola hivatása a katolikus dogma terjesztése, az egyház hatalmának érvényesítése, megszilárdítása. Mindent, ami a katolikus vallás tanításaival ellenkezik, erkölcsellenesnek tartott s mindent, ami a vallással összefügg, erkölcsösnek. Ez okból a vallás tanításának kedvezett. Lenyeste a természettudományok tanítási óráit a vallástanítás idejének meghosszabbítására. Olyan időben akart hitújító lenni, mikor a társadalomban az összes hitek megintogtak. Szervezte a kongregációkat az iskolákban s bevitte a felekezeti gondolatát s gyűlölködését a gyermekek közé. Az állam pénzén számtalan katolikus gimnáziumot létesített s az állami gimnáziumokat a kongregációk klerikális tanáraival árasztotta el. A szabályzatok figyelmen kívül hagyásával vezető állásokba fiatal, tapasztalatlan

kongregációs tanárokat helyezett. A kongregációs spicliskedéssel a tanári karban az egyetértés s összetartás békés szellemét meglazította s a tanári szobákat a legsúlyosabb visszavonások, felekezeti harcok, érdemszerzési besúgások, jutalomra éhes árulkodások, kenyéртörtetések színterévé alacsonyította. A keresztes vitézek fanatizmusával dolgozott Mária országának helyreállításáért, a jezsuita rendnek világi formációkban való újjászervezéséért. Barkóczy báró működése s annak eredményei iskolapéldáját mutatják annak, hogy mennyire nincs köze a vallásnak az erkölshöz, hogy a jezsuita erkölcs minden eszközt, mely céljához vezet, helyesel és jóváhagy. Az egyház feloldja híveit, akik az ő érdekében csellet, ravaszsággal, alattomosággal, erőszakkal s igazságtalansággal dolgoznak. A mi erkölcsünk megborxad Barkóczy iskoláinak valláserkölcös-ségétől. . .

Távózásában mégsem látjuk a felvilágosodásnak valami nagy ünneplésre érdemes diadalát. Nem valljuk azt a téves hitet, hogy a középiskolák elklerikalizálásának ő volt az egyedüli oka. Barkóczy garázdálkodásának megvoltak a maga objektív feltételei s ezek máról holnapra nem változtak oly nagyot, hogy okunk lehetne a középiskolai ügyek intézésében gyökeres változást remélni. Valami keveset mindenestre változtak a viszonyok, hogy Zichy hasznosnak látta kedvelt hívét elejteni s mi örülünk ennek, bár örömrünk nem oly nagy, mint a klerikálisok szomorúsága.

Hungária-bank. Mostanában egy jezsuita páter az urak kongregációja előtt tartott beszédében nagyon leszólta a zsidókat, mondván, hogy milyen kapzsi, telhetetlen, haszonleső, élelmes fajta, mennyire hajszolja a pénzt s csak egy Istene van: a haszon". Nem csodálkozunk azon, hogy a kongregációs beszéddel összeesik a jezsuitáknak bank-alapítási terve: a katolikus, helyesebben kongregációs Hungária-bank, melynek alaptökéjét felerészben francia jezsuiták, felerészben hazai püspökök, kanonokok, grófok, jegyzik. A Hungária-bank alapítása magában véve elég erős érv a jezsuita páternek ama felfogása ellen, mintha egyedül a zsidó fajta volna az, mely tőkének hasznosítására törekszik. A pénznek nincs felekezete, a tőkének nincs hazája s a haszon, az osztlék egyenlően kedves a Hungária-bank jezsuita részvényesei, mint bármelyik más bank zsidó részvényesei előtt. Mi örömmel látjuk, hogy a jezsuiták a lenézett zsidókhöz járnak iskolába s összeharácsolt tőkéiket forgalomba hozzák, – ami nemzetgazdasági szempontból csak helyeselhető. A Hungária-banknak, mint kimondottan katolikus jellegű pénzintézetnek alapítása tehát bennünket nemcsak nem nyugtalanít, ellenkezőlég, örülünk neki, hogy az egyház e téren is kidomborítja törekvéseinek üzleti karakterét s azt a tényt, hogy oly vagyonok felett rendelkezik, melyeket sem egyházi, sem iskolai, sem kulturális célokra felhasználni nem képes. Egyházi kisbérletek, kegyes célú parcellázások, mohó bankalapítások a kövélemény figyelmét egyre inkább ráterelik azokra a nagy vagyonokra, melyeket az egyház évszázadok óta kormányok és parlamentek gyávaságából bitorol s amely vagyonokat az államnak kulturális célokra visszavenni kötelessége. Nem hisszük, hogy a Hungária-bank részvényei a szekularizációs leltárba teljes névértékükben fognak beállítani, mert amint azt az egyház egyik lelkes híve, Rakovszky István képviselőházi beszédében kimutatta, az ilyen felekezeti bankok eddig mind csúfosan megbuktak vezetőik ügyefogyottsága, hozzá nem értése, vagy hűtlensége folytán. Jó volna tán a bank élére óvatosságból egy élelmes zsidót állítani.

A katolikus sajtóegyesület január 7-én „felvilágosító sajtó-nagygyűlést” tartott abból a célból, hogy híveit „meg ne szédítse a vallásgyűlöló sajtó anarchiája és üree frazeológiája”. Tájékozásul, hogy milyen színvonalú lehetett e felvilágosítás, meghívójukból idézünk néhány mondatot: „A gyűlést „nagyszámú katolikus arisztokrata hölgyek kezdeményezésére” hívták össze, hogy „legalább a tizenkettedik óra végső öt percében kidörgöljék szemükből a halálos álmat.” Gyűlésükről azt hirdették, hogy az „előkelő tiltakozás lesz s ugyanakkor vészkiáltás is”. „Álljunk ki a sikra – lelkesít a meghívó –, hogy megvédjük egyházunkat ée gyermekeink ártatlanságát a leplezetten támadó sajtótátárjárás ellen.”

Ilyen meghívóval hívták meg azokat, akiket ellenfeleik frazeológiájától féltének.

MOZGALOM.

Abban a reményben, hogy olvasóink óhajával és tetszésével találkozunk, néhány változtatást szándékozunk tenni lapunk mozgalom rovatán. Azt szeretnénk elérni ezekkel, hogy a Szabadgondolatnak a mozgalommal való foglalkozásra szánt e néhány lapja ne csak az elmúlt események krónikája legyen, hanem a bekövetkezendők előkészítője is. *Mozgalmunk elméleti és gyakorlati kérdéseinek megvitatására alkalmas fórummá* akarjuk tenni, hogy e kérdések megbeszélése számára az összes szabadgondolkodók nyilvánosságát biztosítsuk. E célból közölni akarjuk mozgalmunk iránt érdeklődő egyeseknek és testületeknek *akciók kezdeményezésére* vagy helyesebb folytatására vonatkozó terveit és indítványait – sok hasznos ily irányú ötlet megvalósítása talán éppen a kellő nyilvánosság hiánya miatt késett vagy maradt el egészen és magunk is teszünk ily indítványokat. *Taktikai kérdéseinket, állásfoglalásainkat* más mozgalmakkal vagy csoportokkal szemben szintén itt akarjuk megbeszélni. S mindezek megbeszélését úgy gondoljuk, hogy tényleg élénk diskusszió folyjon mindazok között, akik mozgalmunkat szeretik, foglalkoznak vele, s akár tapasztalataiknál fogva, akár hasznos ötleteikkel erre illetékeseknek bizonyultak. Éppen ezért tartottuk szükségesnek ezt a külön bejelentést is. Tervünk megvalósításához ugyanis *sükségünk van olvasóink aktív közreműködésére*, s hogy ez minél élénkebb legyen, olvasóink kritikai tevékenységének is megnyitjuk e rovatunkat. Ily irányú felszólalásainak is helyet adunk, ha alkalmas formában jelentkeznek – vonatkozzanak akár magára a Szabadgondolatra – s felelni is itt felelünk rájuk. Kérjük olvasóinkat, hogy fogadják szeretettel ez újításainkat, melyek által, azt hisszük, közelebb jutunk ahhoz a célunkhoz, hogy mozgalmunk minél aktívabb, a Szabadgondolat pedig mozgalmunknak eleven és szervező orgánuma legyen.

A szerkesztőség.

Országos szabadgondolkodó értekezlet terve.

Az 1907. évi pécsi szabadgondolkodó kongresszus óta évről-évre felmerült szabadgondolkodó körökben a kongresszus megismétlésének és rendszeresítésének gondolata, de a megvalósítás különböző okok miatt mindezideig elmaradt. Ama megfontolás alapján, hogy komoly emberek céltudatos programmú komoly tanácskozása mozgalmunknak csak hasznára lehet, azt hiszem figyelmen kívül hagyhatjuk azt a teoretikus vitát, hogy érdemes-e egyáltalában kongresszusokat csinálni. E felszólalásomban, melylyel valamivel szerényebb formában ismét aktuálissá szeretném tenni a kongresszus-kérdést, tisztán gyakorlati szempontból akarok foglalkozni vele. Azt igyekszem megállapítani, hogy lehetséges-e ma egy országos értekezlet tartása, milyen méretekben tudnánk megvalósítani s milyen munkaprogrammot kellene elébe terjeszteni.

Az értekezlet megtartásának *lehetősége*, nézetem szerint csak a szervezésen múlik, mert elég szellemi és erkölcsi erővel rendelkezünk hozzá s elég szabadgondolkodó és rokonirányú szervezet is van már szerte az országban ahhoz, hogy megfelelő tárgyalási anyag biztosítása esetén elegendő számú értékes, aktív résztvevőre számíthassunk. Itt vannak elsősorban a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének vidéki fiókjai, azután a pécsi, fiumei és zombori önálló szabadgondolkodó szervezetek, továbbá a Társadalomtudományi Társaság vidéki fiókjai (Arad, Győr, Miskolc, Nagyvárad), ez máris tizenegy nagyobb várost jelent s minden optimizmus nélkül számíthatunk még négy-öt város szervezet nélküli szabadgondolkodóira, s végül itt van a két budapesti fiók. Az értekezlet lehetőségének igazolására elmondottak megadják egyúttal annak *méreteit* is. Tömegeket tehát nem képviselne és nagyobbszabású demonstrációra nem volna alkalmas. De ha ezt már eleve tisztán látjuk s azt a kevesebbet, amire egyelőre képesek vagyunk, érdemesnek tartjuk megcsinálni, akkor el sem lehet képzelni, hogy szándékunk ne sikerüljön.

Legfontosabb természetesen a *tárgyalási anyag* kérdése. Az értekezlet első voltánál fogva speciális munkaként adódnék a *szabadgondolkodás elméleti programjának* kidolgozása. A szabadgondolkodó mozgalom koncepciója az utóbbi években nagyot fejlődött. Nem csupán a vallás negációja többé, hanem lélektanilag jól megalapozott pozitív gondolatrendszer s nemcsak antiklerikalizmus, hanem szociológiailag jól megalapozott széles koncepciójú kultúrmozgalom. Ezek rendszerbe foglalására meg kellene (s meg is lehetne) nyerni mozgalmunk legkiválóbb teoretikusait s az értekezleten megvitatott és elfogadott programot az országos mozgalom egységes alapjává tenni. Az ország összes szabadgondolkodóinak összejövetele igen kedvező alkalom volna a *szervezkedés kérdéseinek* minden irányú megbeszélésére. Mik a vidéki mozgalom akadályai? hogyan lehetne ezeket elhárítani? tanító munkánk és agitációnk kiterjesztésének lehetőségei (könyvtárak szervezése, munkásoktatás, népgyűlések, röpiratok stb.), sajtónk fejlesztése, mind elintézésre váró kérdések, melyeknek komoly referátumok alapján való tárgyalásától komoly eredményeket várhatunk. Harmadik fontos tárgya lehetne az értekezletnek a *szekularizációs mozgalom* kérdése. Hogy e mozgalom kezdeményezése és vezetése a mi sajátos feladatunk, abban közöttünk, azt hiszem, senki sem kételkedik. De vigyáznunk kell, hogy el ne késsünk e feladat magunkra vállalásával. Abból a szempontból kellene tehát az értekezletnek a szekularizációval foglalkozni, hogy – ha egyszer végre elintéződik a választójog kérdése – hogyan lehetne és kellene megindítani s a szervezés és agitáció minden eszközének kihasználásával országosan szervezni a szekularizációs mozgalmat.

Az első értekezlet helyéül Budapestet ajánlanám (azután minden évben más-más városban lehetne), mert ide mégis legkönnyebb összehozni az embereket, a sajtó figyelmét is itt irányíthatnánk legjobban magunkra s ezáltal és esetleg egy nagyszabású szekularizációs népgyűlés tartásával – melynek sikere itt biztosítva van – még demonstrációs erőt is nyerne értekezletünk.

Az indítványom tehát ez: *tartsunk ez év őszén, Vagy ha lehet még előbb Budapesten az itt nagyjában vázolt programmal országos értekezletet.* Meggyőződésem, hogy a vidék szívesen fogadja a tervet s hogy a központ jól el tudja végezni a szervezés fáradságos munkáját, a siker pedig csak ezeken múlik.

Kende Zsigmond.

Új munkamegosztás a mozgalomban.

A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete a Galilei Kör megalakulása óta jórészt megszüntette budapesti tevékenységét. Nemcsak a szorosabban vett önképzés munkáját engedte át a Galilei Körnek, hanem a szabadgondolkodó világszemlélet alapját tevő természet-tudományi, szociológiai és bölcséleti ismeretek terjesztését is. Átengedte legaktuálisabb s ma kétségtelenül legfontosabb feladatát: az antiklerikális propagandát s a közélet felvetődő kérdéseivel szemben a szabadgondolkodó álláspont képviselését. A helybeli agitáció munkáját is a Galilei Körre, illetve a később alakult Harkányi Körre hárította. Maga csupán mint a magyarországi szabadgondolkodó egyesületek szövetsége, illetve központja szerepel. Magatartását eredetileg az igazolta, hogy a Galilei Kör alakulásánál fogva a helyi feladatok megoldására alkalmasabbnak bizonyult s az anyaegyesület visszavonulásával az erők megoszlását kívánta elkerülni. Később – új vidéki fiókok alakulásával – a mozgalom központosítását és egységes irányítását kellett feladatául kitűzni. Ezt a célt szolgálja különben a Szabadgondolat is.

E két indok valóban eléggé motiválta az egyesület magatartását a múltban. Ma azonban a körülmények lényeges megváltozásával, egyetlen okot sem látok fenforogni, amely ezt a taktikát továbbra is igazolná. Ma már nem lehet az erők szétforgácsolásáról szó. A Galilei Kör az értelmiségnek egy olyan öntudatos, szabadgondolkodó csoportját nevelte, amely a diákegyesületben átadva helyét az újabb generációnak, az országos mozgalomban való intenzív munkára hivatott. Ami pedig a vidéki fiókokat illeti, azok ma nemcsak szervezést és előadókat igényelnek a központtól, mint az elmúlt évek folyamán – ilyenekkel jórészt már maguk is rendelkeznek –, hanem példaadást várnak a főváros szabadgondolkodóitól, hogy milyen legyen egy fejlett szabadgondolkodó egyesület intenzív működése. S ez a várakozásuk kétségtelenül jogosult. A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének központi szervezete legyen egyúttal a budapesti szabadgondolkodók egyesülete is, legyen mintaképe a vidéki fiókoknak. Alaptalan az az ellenvetés, hogy akkor az anyaegyesület a Galilei Körrel és Harkányi Körrel azonos működést fejtene ki, konkurrálna velük. Elég lesz talán, ha a kérdést a Galilei Körre nézve tisztázzuk. A szabadgondolkodó diákság egyesülete három és fél évi működése után forduló ponton áll. Nagy sikerei: a nacionalista és klerikális jelszavak eltűnése a főiskolákról, tiszteletet parancsoló önképző, ismeretterjesztő és munkásoktató tevékenysége, mozgékonyasága az antiklerikális és antifeudális akciók kivételében, méltán avatták a nem működő anyaegyesület helyett a magyar szabadgondolkodó mozgalom képviselőjévé. Ma azonban megváltozott a helyzet; a mozgalom túlnőtt egy még oly agilis, még oly hatalmas *diákegyesület* keretein is. A magyar értelmiség régóta várt csatlakozása kezd valóra válni, de organizálására a Galilei Kör éppen szervezeténél fogva alkalmatlan. Át kell tehát alakulnia azzá, ami normális viszonyok között a főiskolai szabadgondolkodó diákság egyesülete lehet s bele kell illeszkednie abba a keretbe, amelyet az egyetemes mozgalom nyújt, de amelynek képviselőtéről immár le kell mondania. Feladatai korlátozódnak, de a megmaradtakat annál intenzívebben kell megoldani. Új szellemi gazdálkodásnak kell megindulnia a Galilei Körben, a kifelé való, nagy számokat produkáló működést *belterjes munka* váltsa fel. Szabadgondolkodó propaganda a középiskolai diákság körében s a jövővért értelmiségének nevelése az országos mozgalom érdekében: ezek a feladatok várnak a Galilei Körre. Most már kizáró-

lag a tanulás és tanítás eszközének kell érvényesülnie; a demonstrációk, az állásfoglalások az anyaegyesületre haramiának. A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének meg kell kezdeni tehát helyi működését. Hogy ezt a legjobb kilátásokkal teheti, arra a tavalyi Martinovics-ünnep fényes sikere s a Galilei Kör nagy antiklerikális előadásainak óriási polgári közönsége nyújt alapos reményt. E működés megkezdésére is kitűnő alkalom kínálkozik. Wilhelm Öslwald lapunk egyik szabadgondolkodó mozgalmat minden tőle telhető eszközzel támogatni. Azt hiszem, ha Ostwaldot meghívják egy a vallás és tudomány viszonyát tárgyaló előadásra, ez méltó kezdete volna az egyesület újabb működésének. Ezt követőleg antiklerikális gyűlések, előadóképzés, az alapvető tudományos és filozófiai ismereteket nyújtó szemináriumok rendezése, Martinovics emlékünnep: mindez – ideiglenesen legalább – megfelelő munkaprogramot nyújtana.

Lóránd Jenő.

A Galilei Kör

a múlt hónapban három előadást rendezett. 12-én Glücklich Vilma tartott előadást a politikai nőmozgalomról, 21-én Kun fi Zsigmond dr. a vallásról és a szociális feladatokról, 28-án Faber Oszkár a szerzetesrendekről.

A Kör természetudományi szemináriuma február elején kezdődik. Az első előadást Fülöp Zsigmond dr. tartja a föld történetéről. A többi előadáson a biológiai, a leszármasztás és az energetika főbb kérdéseit fogják megvitatni. A jogi szakosztály »Jogtudomány és szociológia» című előadássorozatát január 31-én kezdte meg dr. Szende Pál „Közjog és szociológia» című előadásával. A Galilei Kör ezzel az előadássorozattal egyrészt a jogtudomány és szociológia kapcsolatára akar rámutatni, másrészt azt óhajtja megvizsgálni, hogy jogrendszerünk egyes ágai mennyiben felelnek meg a szociális igazságosságnak. A ciklus több előadásait dr. Kégl, dr. Rónai, dr. Ágoston, és mások tartják.

A Kör februári működésének legfontosabb része az 1909-ben rendezett diákstatisztikai felvétel eredményéről való beszámolás lesz. A diáknyomor feltárását a Galilei Kör nagyszabású gazdasági diákmozgalom megalapozásával kívánja összekötni.

Az egyetemi könyvtár ügyében indított mozgalmunk eredményének tudhatjuk be, hogy a közoktatásügyi miniszter a József-körütn 80 diák befogadására alkalmas tanulószobát rendeztetett be.

A Harkányi Kör

tagjai a személyes agitáció terén fejtettek ki eredményes munkát. A tagok élénken látogatták a Kör előadásait, melyek során dr. Pogány József „A modern magyar irodalom és a Nyugat» című előadása keltett különös érdeklődést, míg dr. Szende Pál elnöknek a régi országházban „Az új Magyarország és a köztisztviselők» címen tartott előadása a szabadgondolkodás ügyének eddig még teljesen közönyös körökben szerzett új híveket.

A nagyváradai Darwin Kör

két téren folytatott eredményes munkát a szabadgondolkodás érdekében. Egyrészt a főiskolai hallgatókkal tartott szemináriumokban aktuális kérdéseket beszéltek meg. a tagok, másrészt az erkölcs problémáiról előadás-sorozatot rendezett a Kör. Ennek során dr. György Ernő „Vallás és erkölcs», dr. Konrád Béla „Természetudomány és erkölcs», Husella Gyuláné „Művészet és erkölcs», dr. Berkovits René „Szexualitás és erkölcs» és dr. Ágoston Péter „Jog és erkölcs» címen tartották meg előadásaikat nagyszámú közönség előtt az iparkamara dísztermében. A sorozat legközelebbi előadása február 6-án lesz. Dr. Katz Lipót fog előadni az új erkölcsi tételek kialakulásáról.